https://ecs.ui.ac.ir/?lang=en

Journal of Endowment & Charity Studies
E-ISSN: 3115-7475
Vol.5, Issue.1, No.9, 2027, pp 57- 80
Received: 26/07/2026
Last Revised: 28/09/2026
Accepted: 29/09/2026

Research Paper

Situational Prevention of Waqf Misappropriation in Immovable Waqf Properties

Vahid Nekounam*
Associate Professor, Faculty of Theology and Law, Hazrat-e Masoumeh University, Qom, Iran
Vahid.nekoonam@gmail.com

Introduction

Waqf, as a deeply rooted institution in Islamic law, plays an important role in meeting public needs and realizing the intentions of waqifs (endowers), and it fosters participation, trust, and social cohesion. Its effectiveness depends on protecting the corpus of waqf properties and ensuring that waqf beneficiaries enjoy their benefits. Encroachment upon immovable waqf properties through unauthorized possession, transfer, and exploitation has seriously challenged the continued enjoyment of these properties. The phenomenon of "waqf misappropriation" is one of the fundamental challenges of the legal and judicial system and has led to the violation of public rights and the benevolent intentions of waqifs. Experience shows that relying solely on punishment and purely criminal, reactive approaches, without considering the contexts and opportunities for committing the offence, not only lacks the necessary deterrence but also makes effective detection and prosecution difficult, given the hidden nature of such encroachments. Therefore, situational prevention, which emphasizes managing situations, reducing criminal opportunities, and increasing the costs of offending, opens new horizons for protecting waqf properties. This article aims to identify and analyze the capacities of situational prevention of waqf misappropriation in immovable waqf properties. It answers the question of what registration, supervisory, and criminal measures can be used to reduce opportunities for encroachment upon waqf lands and properties, and how they can be organized within the framework of increasing the effort, increasing the risk of detection, and reducing the rewards of crime.

Methodology

This study is applied in purpose and descriptive-analytical in method, based on documentary study and legal-criminological analysis. The data were collected by examining laws and regulations related to waqf properties and immovable property, domestic and foreign scholarly sources, previous studies, and relevant documents. In the first stage, the concept of waqf misappropriation, instances of encroachment, and applicable legal titles were examined. In the second stage, using rational choice theory, routine activity theory, and crime pattern theory, the situations and conditions that increase opportunities for encroachment upon immovable waqf properties were analyzed. In the third stage, the capacity of situational prevention measures to change these situations and reduce opportunities for offending was evaluated along three axes: increasing the effort and hardening the target, increasing the risk of detection, and reducing the rewards of crime.

Findings

"Waqf misappropriation" is not an independent criminal offence in Iranian criminal law; therefore, in this study it is treated as a descriptive and criminological concept referring to intentional and unlawful conduct against the corpus or benefits of waqf property. Its distinguishing element is the unlawfulness of interference with the property and disregard for its waqf status. Its most important instances fall into five groups: unauthorized possession and encroachment upon the corpus of waqf property; unlawful transfer and conveyance; forgery and document fabrication; unlawful acquisition

*Corresponding Author
Nekounam, V. (2027). Situational prevention of waqf misappropriation in immovable waqf properties. *Journal of Endowment & Charity Studies*, *5*(1), 57-80. https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149926.1213

3115-7475© The Author(s). Published by University of Isfahan
This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0).

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149926.1213

or exploitation of waqf benefits; and abuse by responsible persons. The common feature of these instances is the "situational opportunity for encroachment upon waqf property."

At the level of increasing the effort, stabilizing the registration and spatial status of waqf properties through cadastral surveying and the issuance of cadastral title deeds reduces ambiguity regarding the boundaries and legal status of properties. The cadastre is not an absolute barrier but a mechanism for increasing the difficulty of certain forms of encroachment. Clarifying the boundaries of waqf lands, preventing the issuance of conflicting documents and forgery, and facilitating continuous monitoring are among the preventive functions of the cadastre. Despite the enactment of the Comprehensive Cadastre Law in 1393, this scheme faces serious shortcomings in the field of waqf and lacks strong enforcement guarantees. The Law on Mandatory Official Registration of Transactions in Immovable Property, particularly Article 10 and Note 8 thereof, and the executive regulation adopted in Mordad 1404, have created new capacity for organizing the registration status of public immovable waqf properties. Article 16 of the Seventh Development Plan also obliges the Endowments Organization to register information on immovable properties in the Comprehensive System of Executive Bodies' Property (SADA).

At the level of increasing the risk of detection, completing waqf information, strengthening supervision by the Endowments Organization and mutawallis (custodians), field inspections, and modern monitoring technologies can increase the probability of detecting encroachments. Supervision by the Endowments Organization as the main custodian, and the active presence of mutawallis as direct overseers, are particularly important. Comprehensive databases, periodic and unannounced inspections, online monitoring systems, satellite imagery, the Shamim network, geographic information systems, and artificial intelligence are among the measures that increase the risk of detection. Supervision over the performance of mutawallis, organizing them, training them in legal duties, and establishing a system for evaluating and encouraging active mutawallis are also effective in protecting waqf properties.

At the level of reducing the rewards of crime, combining a proportionate criminal response with non-criminal measures—preventing the consolidation and acquisition of benefits derived from encroachment, returning the property to its legal status, ensuring transparency in the performance of mutawallis, and promoting public participation—reduces the expected benefits of encroachment. There is no differential criminal policy in this area, and courts must resort to general provisions such as unlawful dispossession, forgery, and fraud. Article 690 of the Islamic Penal Code and Article 104 thereof provide penalties for unlawful possession of waqf property that lack the necessary deterrence and do not distinguish between private property and waqf property. Article 7 of the Law on the Organization and Powers of the Hajj and Endowments Organization, enacted in 1363, also limits the removal of a mutawalli to failure to observe the interests of the waqf and violation of the terms of the waqf deed, and in cases where the mens rea is proven, the penalty for criminal breach of trust may apply, which is also lenient and complaint-based. Utilizing the capacity of prosecutors as defenders of public rights, attracting public participation, and ensuring transparency in the performance of mutawallis are other strategies for reducing the rewards of crime.

Discussion and Conclusion

Legal-criminological analysis shows that effective prevention of waqf misappropriation depends less on intensifying criminal reaction than on intervening in the opportunities and conditions that facilitate encroaching conduct. On this basis, the three axes of increasing the effort, increasing the risk of detection, and reducing the rewards of crime were examined. At the first level, cadastral surveying and stabilizing the registration and spatial status of waqf properties make certain forms of encroachment more difficult. At the second level, completing information, strengthening supervision by the Endowments Organization and mutawallis, field inspections, and monitoring technologies increase the detectability of encroachments. At the third level, a proportionate legal and criminal response, preventing the consolidation of benefits derived from possession, transparency in the performance of mutawallis, and public participation reduce the expected benefits of encroachment. The study's value added lies in analyzing the preventive function of existing tools in light of situational prevention and linking them to the different opportunities for encroachment upon immovable waqf properties. The cadastre is not an absolute barrier but infrastructure that reduces ambiguity and increases the difficulty of certain forms of encroachment; supervision and monitoring complement it by increasing the likelihood of detection, and legal, criminal, and managerial responses prevent the consolidation of benefits derived from encroachment. Conducting field and comparative studies on the effectiveness of preventive measures and the factors affecting the vulnerability of immovable waqf properties is among the most important suggestions for future research.

Keywords

Situational Prevention, Waqf Misappropriation, Immovable Waqf Properties, Cadastre, Rational Choice Theory, Opportunity Theory, Increasing the Effort.

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149926.1213

مطالعات وقف و امور خیریه

دوره ۵، شماره ۱، شماره پیاپی(۹)، ۱٤۰٦، ص ۵۷-۸۰

تاریخ دریافت: ۱٤۰۵/۵/٤ تاریخ آخرین بازنگری: ۱٤۰۵/۷/٦ تاریخ پذیرش: ۱٤۰۵/۷/۷

مقاله پژوهشی

پیشگیری وضعی از موقوفه‌خواری در موقوفات غیرمنقول

وحید نکونام [۱] *

۱. دانشیار گروه حقوق، دانشکدهٔ الهیات و حقوق، دانشگاه حضرت معصومه (س)، قم، ایران

Vahid.nekoonam@gmail.com

چکیده

وقف به مثابهٔ یکی از نهادهای ریشه‌دار اجتماعی و اقتصادی در حقوق اسلامی، در تأمین بخشی از نیازهای عمومی و تحقق نیات واقفان نقشی مهم دارد. با این حال، تعرض به موقوفات غیرمنقول از طریق تصرف، انتقال، بهره‌برداری غیرمجاز و سایر رفتارهای متعدیانه، استمرار انتفاع از این اموال و تحقق اهداف وقف را با چالش مواجه می‌کند. مقالهٔ حاضر با هدف شناسایی و تحلیل ظرفیت‌های پیشگیری وضعی از موقوفه‌خواری در موقوفات غیرمنقول، به این پرسش پاسخ می‌دهد که چه تدابیر ثبتی، نظارتی و کیفری را می‌توان برای کاهش فرصت‌های تعرض به اراضی و املاک موقوفه به کار گرفت. پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر روش، توصیفی ـ تحلیلی و مبتنی بر مطالعهٔ اسنادی و تحلیل حقوقی ـ جرم‌شناختی است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد در سطح دشوارسازی ارتکاب، تثبیت وضعیت ثبتی و مکانی موقوفات از طریق حدنگاری و صدور اسناد مالکیت حدنگار ابهام در حدود و وضعیت حقوقی املاک را کاهش می‌دهد. در سطح افزایش ریسک شناسایی، تکمیل اطلاعات موقوفات، تقویت نظارت سازمان اوقاف و متولیان، بازرسی‌های میدانی و استفاده از فناوری‌های نوین پایش می‌تواند احتمال کشف تعرضات را افزایش دهد. در سطح کاهش پاداش جرم نیز ترکیب پاسخ کیفری متناسب با تدابیر غیرکیفری از جمله شفافیت عملکرد متولیان و مشارکت عمومی منافع مورد انتظار از تعرض به موقوفات را کاهش می‌دهد. بر این اساس، پیشگیری مؤثر از موقوفه‌خواری در موقوفات غیرمنقول مستلزم ترکیب تدابیر ثبتی، نظارتی، مدیریتی و کیفری و ایجاد هماهنگی میان نهادهای متولی است.

واژه‌های کلیدی

پیشگیری وضعی، موقوفه‌خواری، موقوفات غیرمنقول، کاداستر، نظریهٔ انتخاب عقلانی، نظریهٔ فرصت، دشوارسازی ارتکاب.

*نویسنده مسئول

نکونام، و. (۱۴۰۶). پیشگیری وضعی از موقوفه‌خواری در موقوفات غیرمنقول. *مطالعات وقف و امور خیریه*، ۵(۱)، ۵۷-۸۰

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149926.1213

3115-7475© The Author(s). Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0).

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149926.1213

۱- مقدمه و بیان مسئله

وقف یکی از نهادهای اجتماعی کارآمد در طول تاریخ اسلام است که منشأ دینی داشته و با جامعهٔ اسلامی پیوند خورده است. برخلاف رویکرد تقلیل گرایانه که نهاد وقف را فقط یک نهاد خیریهٔ فردی قلمداد می‌کند، وقف از نظر اسلام منشأ مشارکت، اعتماد و انسجام عمومی است و در طول تاریخ بسیاری از خدمات عمومی مانند مسائل آموزشی، درمانی و زیرساخت‌های اجتماعی با وقف شکل گرفته و توسعه یافته است. با این حال، کارآمدی این نهاد ارزشمند در گرو صیانت از عین موقوفات و تضمین بهره‌مندی موقوف‌علیهم از منافع آن است؛ امری که در سایهٔ پدیدهٔ شوم «موقوفه‌خواری» با چالش‌هایی جدی و گسترده مواجه شده است.

موقوفه‌خواری به عنوان یکی از چالش‌های اساسی نظام حقوقی و قضایی کشور همواره موجبات تضییع حقوق عمومی و نیات خیرخواهانهٔ واقفان را فراهم آورده است. این پدیده که با تصرفات غیرمجاز، تغییر کاربری‌های غیرقانونی و تعرض به اراضی وقفی همراه است، به تضییع حقوق موقوفات و اختلال در تحقق اهداف وقف منجر می‌شود و از این نظر، شناسایی شرایط و فرصت‌های زمینه‌ساز آن برای طراحی تدابیر پیشگیرانه اهمیت دارد.

با وجود این، آنچه بر پیچیدگی مسئله می‌افزاید، ناکارآمدی رویکردهای سنتیِ صرفاً کیفری و واکنشی در قبال این پدیده است. تجربه نشان داده است اتکای محض به مجازات، بدون توجه به بسترها و فرصت‌های ارتکاب جرم، نه فقط بازدارندگی لازم را ندارد، بلکه به دلیل ماهیت پنهان و پیچیدهٔ بسیاری از تعرضات، امکان کشف و تعقیب مؤثر را نیز با دشواری مواجه می‌کند. از این رو، رویکردهای نوین جرم‌شناختی، به ویژه پیشگیری وضعی که بر مدیریت موقعیت، کاهش فرصت‌های مجرمانه و افزایش هزینه‌های ارتکاب جرم تأکید دارد، افق‌هایی تازه را در صیانت از موقوفات می‌گشاید. با این حال، بررسی ادبیات موجود نشان می‌دهد با وجود غنای پژوهش‌های انجام‌شده در زمینهٔ وقف و نیز مطالعات انجام‌شده در حوزهٔ پیشگیری وضعی از جرایم علیه اموال عمومی، شکاف نظری و کاربردی عمیقی در خصوص کاربست منسجم و نظام‌مند راهبردهای سه‌گانهٔ پیشگیری وضعی (دشوارسازی ارتکاب[1]، افزایش ریسک شناسایی[2] و کاهش پاداش جرم) در حوزهٔ موقوفه‌خواری وجود دارد.

بر این اساس، پرسش اصلی پژوهش عبارت است از: راهکارهای عملیاتی مبتنی بر پیشگیری وضعی برای پیشگیری از موقوفه‌خواری در موقوفات غیرمنقول در نظام حقوقی ایران کدام‌اند و چگونه می‌توان آنها را در چارچوب راهبردهای افزایش تلاش، افزایش ریسک شناسایی و کاهش پاداش جرم به کار گرفت؟ در پاسخ به این پرسش، مقالهٔ پیش رو با بهره‌گیری از چارچوب نظری پیشگیری وضعی و با رویکردی توصیفی–تحلیلی، به دنبال شناسایی، تبیین و ارائهٔ راهکارهای عینی در سه سطح یادشده است.

اهمیت و ضرورت انجام این پژوهش از چند نظر قابل تبیین است. نخست، از نظر نظری، این مقاله با پیوند‌دادن مبانی جرم‌شناختی پیشگیری وضعی با حوزهٔ خاص حقوق وقف، به غنی‌سازی ادبیات علمی این حوزه کمک می‌کند و چارچوبی تحلیلی برای مطالعات آتی فراهم می‌آورد. دوم، از نظر کاربردی و سیاست‌گذاری، یافته‌های این پژوهش راهگشای قانون‌گذار، دستگاه قضایی، سازمان اوقاف و امور خیریه و سایر نهادهای متولی در تدوین و اجرای سیاست‌های پیشگیرانهٔ کارآمد و مبتنی بر شواهد خواهد بود. اگرچه موقوفه حسب مقررات حقوقی شامل اموال منقول و غیرمنقول است، پژوهش حاضر از نظر موضوعی بر موقوفات غیرمنقول تمرکز دارد. این تحدید از آن نظر ضروری است که بخش عمدهٔ تعرضات

[1] Increasing the Effort.
[2] Increasing the Risks.

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149926.1213

مورد بررسی در ادبیات حقوقی و جرم‌شناختی این حوزه ناظر به اراضی و املاک موقوفه است و مهم‌ترین ابزارهای پیشگیرانهٔ مورد تحلیل در این پژوهش، از جمله حدنگاری، ثبت رسمی، تعیین حدود و موقعیت مکانی، پایگاه‌های اطلاعات جغرافیایی و پایش ماهواره‌ای، عمدتاً ناظر به اموال غیرمنقول هستند.

۲- ادبیات پژوهش

۲-۱ مفهوم و مصادیق موقوفه‌خواری

«موقوفه‌خواری» از جملهٔ اصطلاحاتی است که در ادبیات حقوقی و اجتماعی ایران برای اشاره به تعرض و سوءاستفاده نسبت به اموال موقوفه به کار رفته است. با این حال، این اصطلاح در قوانین کیفری ایران به عنوان یک عنوان مجرمانهٔ مستقل تعریف نشده و برای آن جرم و مجازاتی خاص تحت همین عنوان پیش‌بینی نشده است؛ از این رو، پیش از تحلیل راهکارهای پیشگیری از آن، لازم است مفهوم این اصطلاح و حدود آن در ادبیات موجود روشن شود.

برخی موقوفه‌خواری را «به عمل کسی که در اموال موقوفه تصرف می‌کند و تعرض نسبت به این اموال و برخورد مالکانه با آن» اطلاق کرده‌اند (زرکمی، ۱۳۹۹: ۱۶). اهمیت این تعریف در آن است که نویسنده سه مؤلفهٔ «تصرف»، «تعرض» و «برخورد مالکانه» را در کانون مفهوم موقوفه‌خواری قرار داده است و به این ترتیب، آن را ناظر به رفتاری می‌داند که وضعیت حقوقی خاص مال موقوفه را نادیده می‌گیرد و با آن همچون مال متعلق به شخص متصرف رفتار می‌کند. با این حال، این تعریف از دو نظر نیازمند تکمیل است. نخست آنکه، «تصرف» و «تعرض» به خودی خود متضمن وصف نامشروع‌بودن رفتار نیستند؛ زیرا ممکن است تصرف یا انتفاع از موقوفه بر اساس مجوز قانونی، قرارداد معتبر، اذن متولی یا در حدود اختیارات قانونی انجام شود. بنابراین، صرف تصرف در مال موقوفه نمی‌تواند ملاک تحقق موقوفه‌خواری باشد. دوم آنکه، اصطلاح «برخورد مالکانه» هرچند از نظر توصیف ماهیت تجاوز به وضعیت وقفی مال گویاست، معیاری دقیق برای تفکیک رفتار مجاز از رفتار نامشروع به دست نمی‌دهد و عناصر مادی و هدف رفتاری مرتکب را به طور روشن مشخص نمی‌کند.

نویسنده‌ای دیگر نیز در ذیل بحث از «موقوفه‌خواری»، آن را از آسیب‌های اصلی نهاد وقف دانسته و بیشتر مصادیق و جلوه‌های آن را بیان کرده است، بدون آنکه تعریف اصطلاحی مستقلی برای آن ارائه کند (جوکار، ۱۳۹۷: ۱۹). اهمیت این دیدگاه در آن است که موقوفه‌خواری را نه یک رفتار منفرد، بلکه پدیده‌ای متشکل از اشکال مختلف تعرض به موقوفات تلقی می‌کند. با این حال، صرف احصای مصادیق، هرچند در شناسایی دامنهٔ پدیده مفید است، نمی‌تواند جایگزین تعریف مفهومی شود.

از نظر قانون‌گذاری نیز، نزدیک‌ترین مفهوم قانونی به اصطلاح موقوفه‌خواری را می‌توان در عنوان «سوءاستفاده از موقوفات» مشاهده کرد. بند ۴ مادهٔ ۱ قانون نحوهٔ اجرای اصل چهل‌ونهم قانون اساسی، سوءاستفاده از موقوفات را «تحصیل ثروت ناشی از دخالت در وقف برخلاف ترتیبی که شرع معین کرده باشد» دانسته است. این حکم از آن نظر اهمیت دارد که دخالت نامشروع در امر وقف و تحصیل منفعت ناشی از آن را مورد توجه قرار می‌دهد. با این حال، دامنهٔ این مفهوم قانونی نیز با موقوفه‌خواری به معنای مدنظر این پژوهش کاملاً یکسان نیست؛ زیرا اولاً عنصر «تحصیل ثروت» در آن برجسته شده است و ثانیاً همهٔ اشکال تعرض به عین یا منافع موقوفه، از جمله برخی از تصرفات عدوانی یا تجاوزات مادی به ملک وقفی، الزاماً در قالب همین تعریف قانونی قرار نمی‌گیرند.

بر این اساس، به نظر می‌رسد تعریف موقوفه‌خواری باید به گونه‌ای باشد که از یک سو، عنصر مشترک میان مصادیق مختلف، یعنی تعرض نامشروع به وضعیت حقوقی یا منافع موقوفه، را در بر گیرد و از سوی دیگر، با عناوین مجرمانهٔ خاصی که حسب مورد ممکن است بر رفتار مرتکب صدق کنند، خلط نشود.

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149926.1213

بر مبنای ملاحظات یادشده، در این پژوهش «موقوفه‌خواری» نه به عنوان یک عنوان مجرمانهٔ مستقل، بلکه به عنوان مفهومی توصیفی و جرم‌شناختی در نظر گرفته می‌شود. مقصود از آن مجموعه رفتارهای عمدی و نامشروعی است که با نادیده‌گرفتن یا نقض وضعیت حقوقی موقوفه، نسبت به عین یا منافع آن صورت می‌گیرد و هدف یا نتیجهٔ آن تصرف، تملک، انتفاع، انتقال، بهره‌برداری یا تحصیل منفعت برخلاف مقررات قانونی، موازین شرعی یا مفاد معتبر وقف است.

در نتیجه، عنصر متمایزکنندهٔ موقوفه‌خواری صرف «تصرف» یا «استفاده» از مال موقوفه نیست، بلکه نامشروع‌بودن دخالت در مال و بی‌اعتنایی به وضعیت وقفی آن با هدف یا نتیجهٔ تعرض به عین یا منافع موقوفه است. این تعریف همچنین امکان تفکیک میان رفتارهای مجاز مربوط به اداره و بهره‌برداری از موقوفه و رفتارهای متعرضانه را فراهم می‌کند.

با توجه به تعریف بالا، مصادیق موقوفه‌خواری را نمی‌توان به یک جرم خاص محدود کرد، بلکه باید آنها را بر اساس نوع تعرض و شیوهٔ ارتکاب دسته‌بندی کرد. یکی از مهم‌ترین مصادیق تصرف عدوانی، تجاوز، ایجاد مزاحمت یا ممانعت از حق نسبت به موقوفات غیرمنقول است. مادهٔ ۶۹۰ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات)، در صورت تحقق شرایط مقرر، رفتارهایی از این دست را نسبت به اراضی و املاک و نیز موقوفات مورد حکم قرار داده است. بنابراین، تصرف غیرمجاز در ملک وقفی، در صورت اجتماع عناصر قانونی، ممکن است هم‌زمان یکی از مصادیق موقوفه‌خواری در مفهوم جرم‌شناختی و جرم موضوع مادهٔ ۶۹۰ در مفهوم حقوق کیفری باشد.

مصادیق دیگر انتقال یا واگذاری غیرمجاز موقوفه و تلاش برای خارج‌کردن آن از وضعیت وقفی است. قانون ابطال اسناد فروش رقبات، آب و اراضی موقوفهٔ مصوب ۱۳۶۳، اساساً با هدف مقابله با فروش یا تملک غیرمجاز رقبات و اراضی موقوفه وضع شده است. این دسته از رفتارها از آن نظر در قلمرو موقوفه‌خواری قرار می‌گیرند که وضعیت وقفی مال را نادیده می‌گیرند و درصدد ایجاد سلطه یا مالکیت خصوصی بر مالی هستند که از نظر حقوقی در وضعیت وقف قرار دارد.

جعل یا استفاده از اسناد و مدارک خلاف واقع نیز از دیگر شیوه‌های تعرض به موقوفات است. در این موارد، مرتکب ممکن است با ایجاد یا استفاده از سند مجعول یا اطلاعات خلاف واقع، برای خود یا دیگری حق مالکیت یا حق انتفاع نسبت به موقوفه ایجاد یا چنین حقی را تثبیت کند. روشن است در این وضعیت، عنوان کیفری رفتار بر اساس مقررات مربوط به جعل و استفاده از سند مجعول تعیین می‌شود و «موقوفه‌خواری» صرفاً بیانگر موضوع و بستر ارتکاب رفتار است.

تحصیل یا بهره‌برداری نامشروع از منافع موقوفه نیز ممکن است در زمرهٔ مصادیق موقوفه‌خواری قرار گیرد. بند ۴ مادهٔ ۱ قانون نحوهٔ اجرای اصل چهل‌ونهم قانون اساسی، از «تحصیل ثروت ناشی از دخالت در وقف برخلاف ترتیبی که شرع معین کرده» به عنوان سوءاستفاده از موقوفات یاد کرده است. در این دسته، مرتکب ممکن است بدون تصرف فیزیکی در عین موقوفه، از منافع اقتصادی آن برخلاف مقررات و شرایط وقف بهره‌مند شود.

همچنین، تغییر غیرمجاز کاربری یا وضعیت بهره‌برداری از موقوفه، هرگاه برخلاف مقررات حاکم و شرایط وقف انجام شود، یکی از جلوه‌های تعرض به موقوفه محسوب می‌شود. البته، صرف تغییر کاربری یا اختلاف در نحوهٔ بهره‌برداری، بدون تحقق عناصر قانونی جرم مربوط، الزاماً واجد وصف کیفری نیست و باید میان تخلف اداری، نقض مقررات خاص، مسئولیت مدنی و رفتار مجرمانه تفکیک قائل شد.

در نهایت، سوءاستفادهٔ اشخاص مسئول ادارهٔ موقوفه، از جمله متولیان یا سایر اشخاص مأمور به ادارهٔ آن نیز در شرایطی از مصادیق موقوفه‌خواری تلقی می‌شود. هرگاه شخصی که مال یا منافع موقوفه به مناسبت وظیفه در اختیار او قرار گرفته است، برخلاف تکالیف قانونی و شرعی خود و با احراز عناصر جرم مربوط، نسبت به مال یا منافع آن رفتاری مجرمانه انجام

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149926.1213

دهد، وصف کیفری رفتار بر اساس عنوان قانونی مربوط تعیین خواهد شد؛ بنابراین، صرف سوءمدیریت یا تصمیم نامناسب را نباید بدون احراز ارکان قانونی، موقوفه‌خواری کیفری تلقی کرد.

بر این اساس، مهم‌ترین مصادیق موقوفه‌خواری را می‌توان در پنج گروه کلی قرار داد: تصرف و تجاوز غیرمجاز به عین موقوفه؛ انتقال و واگذاری غیرقانونی؛ جعل و سندسازی برای ایجاد یا اثبات حق نسبت به موقوفه؛ تحصیل یا بهره‌برداری نامشروع از منافع موقوفه؛ و سوءاستفادهٔ اشخاص مسئول از موقعیت و اختیارات مرتبط با ادارهٔ موقوفه. این تقسیم‌بندی از آن نظر برای پژوهش حاضر اهمیت دارد که تدابیر پیشگیری وضعی باید متناسب با فرصت‌ها و سازوکارهای هر یک از این رفتارها طراحی شوند.

با وجود این تنوع، وجه مشترک مصادیق یادشده در نوع عنوان کیفری آنها نیست، بلکه در «فرصت موقعیتی تعرض به موقوفه» و بهره‌برداری از ضعف‌های موجود در شناسایی، ثبت، نظارت یا امکان تحصیل منفعت از مال موقوفه است. بنابراین، پیشگیری وضعی در این پژوهش ناظر به پیشگیری از یک جرم مستقل با ارکان واحد نیست، بلکه بر تغییر شرایط و فرصت‌هایی تمرکز دارد که می‌توانند زمینه‌ساز اشکال متفاوت تعرض به موقوفات شوند. بر همین اساس، راهبردهای پیشگیری وضعی ماهیتی عام دارند، اما نحوهٔ اعمال آنها حسب سازوکار ارتکاب متفاوت است؛ برای مثال، تثبیت حدود و وضعیت ثبتی موقوفه بیش از همه در دشوارسازی تصرف و سندسازی مؤثر است، در حالی که پایش مستمر و نظارت میدانی کشف تصرف، تغییر کاربری یا سوءاستفاده از موقعیت را تسهیل می‌کند. از این رو، وحدت چارچوب پیشگیری وضعی در این پژوهش به معنای یکسان‌بودن جرم یا شیوهٔ ارتکاب نیست، بلکه به معنای تمرکز بر فرصت‌های مشترک و تطبیق تدبیر پیشگیرانه با نوع تعرض است.

۲-۲ پیشینه و مبانی نظری

در ادامه، بپیشینه و مبانی نظری بحث را بررسی می‌کنیم.

۲-۲-۱ پیشینه

با توجه به ماهیت میان‌رشته‌ای موضوع، مطالعات مرتبط با پیشگیری از موقوفه‌خواری در موقوفات غیرمنقول را نمی‌توان صرفاً در آثاری جست‌وجو کرد که از عنوان «موقوفه‌خواری» استفاده کرده‌اند؛ زیرا بخشی مهم از ادبیات مرتبط، به صورت مستقل به مدیریت و حکمرانی موقوفات، صیانت از اراضی، کاداستر، پیشگیری از جرایم علیه اموال و نیز مشارکت عمومی در حوزهٔ وقف توجه داشته است. بر این اساس، پیشینهٔ پژوهش حاضر در سه محور بررسی می‌شود: مطالعات ناظر بر مدیریت و حکمرانی وقف؛ مطالعات مستقیم دربارهٔ موقوفه‌خواری و جرایم مرتبط با موقوفات؛ پژوهش‌های مرتبط با کاداستر و پیشگیری از تعرض به اراضی.

۲-۲-۱-۱ مطالعات ناظر بر مدیریت و حکمرانی موقوفات

در نخستین دسته، پژوهش‌هایی قرار می‌گیرند که مسئلهٔ اصلی آنها مدیریت، بهره‌وری، حکمرانی و ظرفیت‌های اجتماعی نهاد وقف است. سیدحسینی و همکاران (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان «بهبود روش‌های مدیریت در سازمان اوقاف و اثر آن بر افزایش بهره‌وری در حوزهٔ وقف»، رابطهٔ میان بهبود روش‌های مدیریتی و افزایش بهره‌وری در حوزهٔ وقف را بررسی کرده‌اند.

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149926.1213

تمرکز این پژوهش بر مدیریت سازمانی و افزایش بهره‌وری است و نه بـر شناسـایی فرصـت‌های جـرم‌زا یـا طراحـی تـدابیر موقعیت‌محور برای پیشگیری از تعرض به موقوفات. با این حال، یافتهٔ آن دربارهٔ اهمیـت کیفیـت مـدیریت بـرای حفاظـت و بهره‌برداری مؤثر از موقوفات در تحلیل نقش متولیان و سازمان اوقاف در پژوهش حاضر قابل استفاده است.

ماهرویی (۱۴۰۲) نیز در کتاب *نهادینه‌سازی وقف در پیشگیری از آسیب‌های اجتمـاعی*، ظرفیـت وقـف را در مواجهـه بـا برخی از آسیب‌های اجتماعی و تقویت کارکردهای اجتماعی این نهاد بررسی کرده است. تمرکز اثر یادشده عمدتاً بـر کـارکرد پیشگیرانه و اجتماعی وقف است و نه بر صیانت از اموال موقوفـه در برابـر تعرض‌هـای مـوقعیتی؛ از ایـن رو، ارتبـاط آن بـا پژوهش حاضر بیشتر از نظر تبیین اهمیت کارکرد اجتماعی وقف است تا ارائهٔ الگوی مستقیم پیشگیری از موقوفه‌خواری.

همچنین، تیموری و نوری (۱۴۰۳) در مقالهٔ «وقف جلـوه‌ای از سیاسـت جنـایی مشـارکتی در راسـتای عـدالت کیفـری»، ظرفیت نهاد وقف در سیاست جنایی مشارکتی را تبیین کرده‌اند. تمرکز این پژوهش بر نقش وقف در تحقـق عـدالت کیفـری، مشارکت اجتماعی و ظرفیت سازمان اوقاف در فرایندهای اصلاحی و بازپروری است و از این رو، با وجود نزدیکـی مفهـومی به بُعد مشارکتی پژوهش حاضر، به طور اختصاصی بر پیشگیری وضعی از تعرض به موقوفات غیرمنقول متمرکز نیست.

۲-۲-۱-۲ مطالعات مستقیم دربارهٔ موقوفه‌خواری و جرایم مرتبط با موقوفات

دستهٔ دوم نزدیک‌ترین مطالعات به موضوع حاضر را تشکیل می‌دهد. صلواتیان (۱۳۹۷) در پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد با عنـوان «بررسی جرم موقوفه‌خواری ـ مطالعهٔ موردی استان مرکزی»، به طور مسـتقیم مسـئلهٔ موقوفـه‌خواری را بررسـی کـرده اسـت. اهمیت این پژوهش برای مطالعهٔ حاضر از آن نظر است که نشان می‌دهد موقوفه‌خواری پیش از این نیز موضـوع یـک مطالعـهٔ مستقل حقوقی ـ جرم‌شناختی بوده است.

۲-۲-۱-۳ مطالعات مرتبط با کاداستر و پیشگیری از تعرض به اراضی

دستهٔ سوم از مطالعات به طور مستقیم بر نظام ثبت، حدنگاری و کاداستر تمرکز دارند. حسن‌زاده و همکاران (۱۴۰۲) در مقالهٔ «نقش کاداستر در پیشگیری از جرایم علیه انفال»، ظرفیت‌های حدنگاری در پیشـگیری از جـرایم علیـه اراضـی ملـی و منـابع طبیعی را بررسی کرده‌اند. اهمیت این پژوهش برای مقالهٔ حاضر در تبیین قابلیت‌های پیشگیرانهٔ کاداستر اسـت؛ بـا ایـن حـال، موضوع مستقیم آن انفال و اراضی ملی و منابع طبیعی است و نه موقوفات غیرمنقول.

جزایری و همکاران (۱۴۰۰) نیز در مقالهٔ «بررسی و تأثیر اجرای کاداستر و توسعهٔ آن بر انواع مالکیت‌ها با تأکید بر امنیـت قضایی»، آثار اجرای کاداستر را از نظر امنیت حقوقی و مالکیت بررسی کرده‌اند. این پژوهش نشان می‌دهـد تثبیـت اطلاعـات مکانی و ثبتی املاک می‌تواند در افزایش امنیت حقوقی و کاهش تعارضات مالکیتی مؤثر باشد، اما موضـوع پـژوهش مسـتقیماً ناظر به موقوفات یا پیشگیری وضعی از موقوفه‌خواری نیست.

اهمیت مطالعات این دسته برای پژوهش حاضر در آن است که سازوکارهای ثبتی و مکانی را به عنوان یکـی از مهم‌تـرین زمینه‌های کاهش ابهام در وضعیت حقوقی اموال غیرمنقول معرفی می‌کنند. با این حال، این مطالعات عمدتاً فاقد تمرکـز ویـژه بر وضعیت وقفی املاک و نیز فاقد چارچوبی برای پیونددادن کاداستر با سایر تکنیک‌های پیشگیری وضعی هستند.

برایند مطالعات پیشین نشان می‌دهد هر یک از پژوهش‌ها بخشی از مسئله را مورد توجه قرار داده‌اند: مطالعات متمرکز بـر موقوفه‌خواری عمدتاً به مصادیق تعرض و راهکارهای عمومی توجه داشته‌اند، مطالعات کاداستری بر تثبیت وضعیت مکـانی و

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149926.1213

حقوقی املاک تأکید داشته‌اند و پژوهش‌های حوزهٔ مدیریت وقف نیز نقش نظارت و مدیریت موقوفات را بررسی کرده‌اند. با وجود این، میان این یافته‌ها پیوند تحلیلی مشخصی با منطق پیشگیری وضعی و تفاوت فرصت‌های ارتکاب مصادیق مختلف تعرض برقرار نشده است. از این رو، وجه تمایز پژوهش حاضر نه ارائهٔ ابزارهای کاملاً جدید، بلکه تحلیل کارکرد پیشگیرانهٔ ابزارهای موجود در چارچوب فرصت‌های ارتکاب موقوفه‌خواری است.

۲-۲-۲ مبانی نظری

وقف یکی از ابزارهای رسیدن به عدالت اجتماعی در جامعه است؛ زیرا سرمایه‌های فردی را به فرصت عمومی تبدیل می‌کند و طبقات مختلف مردم به خدمات اجتماعی، آموزشی و سلامت به شکلی بهتر دسترسی می‌یابند.

وقف با ماهیت غیرانتفاعی زمینه‌ساز رویکرد جامعه به معنویت، ارتقای فرهنگ تعاون، ترویج اخلاق و همبستگی اجتماعی می‌شود (ملایی‌پور قرجه داغی، ۱۳۸۴: ۴۴). همچنین، این تأسیس به عنوان نهاد اصیل اسلامی، مصداقی برجسته از کنش اجتماعی جمعی محسوب می‌شود؛ نهادی که از دل جامعه می‌جوشد، با نیازهای مردم شکل می‌گیرد و برای برآوردن نیازهای مشترک آنان تداوم می‌یابد (مهرابی کوشکی، ۱۴۰۳: ۸۱).

پیشگیری وضعی نیز رویکردی است که در دههٔ ۱۹۷۰ توسط ران کلارک در دفتر تحقیقات ادارهٔ امور داخلی انگلستان معرفی و به‌سرعت به یکی از مؤثرترین راهبردهای پیشگیری از جرم در جهان تبدیل شد (Clarke, 2017). این رویکرد، برخلاف پیشگیری اجتماعی که ریشه‌های فردی و ساختاری بزهکاری را هدف قرار می‌دهد، تمرکز خود را بر محیط بلافصل وقوع جرم معطوف می‌کند و می‌کوشد تا با کاهش فرصت‌های مجرمانه، از ارتکاب جرم جلوگیری کند (Felson & Clarke, 1998)؛ همچنین، گفته شده است پیشگیری وضعی با تسلط بر محیط و شرایط پیرامونی جرم، درصدد آن است تا از طریق کاهش جذابیت آماج و جاذبه‌زدایی از آن وضعیت پیش‌جنایی، آمار جرایم را مهار کند (نجفی ابرند آبادی، ۱۳۷۸: ۱۴۰).

پیشگیری وضعی با مجموعه‌ای از دیدگاه‌های جرم‌شناختی فرصت‌محور ارتباط دارد، اما نباید این دیدگاه‌ها را مترادف یکدیگر دانست. در پژوهش حاضر، نظریهٔ انتخاب عقلانی[1]، نظریهٔ فعالیت‌های روزمره[2] و نظریهٔ الگوی جرم[3]، نقش مبانی تبیینی را دارند و پیشگیری وضعی نقش چارچوب عملیاتی برای تبدیل این مبانی به تدابیر پیشگیرانه را ایفا می‌کند.

برای جلوگیری از خلط مفهومی، اصطلاح «نظریهٔ فرصت» در این مقاله عنوانی برای هر سه نظریه نیست. «فرصت جرم» مفهومی مشترک در این رویکردهاست، در حالی که نظریهٔ انتخاب عقلانی بر فرایند تصمیم‌گیری مرتکب، نظریهٔ فعالیت‌های روزمره بر شکل‌گیری موقعیت جرم و نظریهٔ الگوی جرم بر الگوهای مکانی و زمانی وقوع جرم تمرکز دارد. پیشگیری وضعی نیز با تکیه بر این مبانی، درصدد تغییر همان موقعیت و ساختار فرصت به منظور کاهش احتمال وقوع جرم است. این تفکیک، چارچوب تحلیلی پژوهش حاضر را روشن می‌کند (Cornish & Clarke, 1987; Felson & Clarke, 1998). جدول ۱ به طور خلاصه موضوع را تبیین می‌کند.

[1] Rational Choice Theory
[2] Routine Activity Theory
[3] Crime Pattern Theory

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149926.1213

جدول ۱. مبانی نظری

Table 1. Theoretical Foundations

عنوان نظریه	تبیین نظریه	ارتباط نظریه با پیشگیری وضعی از موقوفه‌خواری
نظریهٔ انتخاب عقلانی	این نظریه بر این فرض استوار است که مرتکب، پیش از ارتکاب جرم، شرایط موقعیتی و پیامدهای احتمالی رفتار را ارزیابی می‌کند و میان هزینه‌ها، خطرها و منافع مورد انتظار تصمیم می‌گیرد. در این چارچوب، تصمیم مجرمانه کاملاً عقلانی و مبتنی بر اطلاعات کامل نیست، بلکه یک انتخاب محدود و وابسته به شرایط خاص ارتکاب است. از این رو، تغییر ویژگی‌های موقعیت، ارزیابی مرتکب از مطلوبیت جرم را تغییر می‌دهد (Bouffard & Wolf, 2017; Cornish & Clarke, 1987).	در موقوفه‌خواری، مرتکب ممکن است ابهام در حدود ملک، ضعف نظارت، دشواری اثبات مالکیت وقفی یا امکان کسب منفعت از تصرف را در ارزیابی خود لحاظ کند. بنابراین، حدنگاری و تثبیت وضعیت ثبتی تلاش لازم برای تعرض را افزایش می‌دهد، نظارت و پایش مستمر خطر شناسایی را زیاد می‌کند و محدودکردن امکان انتفاع اقتصادی از تصرف غیرمجاز منفعت مورد انتظار را کاهش می‌دهد. به این ترتیب، تدابیر پیشگیرانه با تغییر ساختار هزینه ـ فایدهٔ موقعیت، بر تصمیم مرتکب اثر می‌گذارند.
نظریهٔ فعالیت‌های روزمره	این نظریه وقوع جرم را در گرو همگرایی زمانی و مکانی سه عنصر می‌داند: بزهکار بالقوه، آماج مناسب و فقدان محافظ توانمند. بنابراین، تمرکز نظریه بر این نیست که چرا فردی مجرم می‌شود، بلکه بر شرایطی است که امکان تحقق جرم را در زمان و مکان معین فراهم می‌کند (Felson & Clarke, 1998).	در موقوفات غیرمنقول، ملک وقفی زمانی آسیب‌پذیرتر می‌شود که آماج مناسب با فقدان نظارت مؤثر همراه شود؛ برای مثال، ملکی با حدود نامشخص، دسترسی آسان و نظارت ضعیف، فرصت بیشتری برای تصرف یا تجاوز ایجاد می‌کند. در مقابل، حضور فعال متولی، بازرسی‌های میدانی، سامانه‌های پایش و امکان گزارش سریع تخلف، نقش محافظ توانمند را تقویت می‌کند. بنابراین، بخشی از تدابیر افزایش ریسک شناسایی در مقالهٔ حاضر را می‌توان مستقیماً بر مبنای این نظریه تبیین کرد.
نظریهٔ الگوی جرم	این نظریه بر نقش ساختار فضایی و زمانی محیط در شکل‌گیری و تمرکز جرم تأکید دارد. فرصت‌های جرم در همهٔ مکان‌ها و زمان‌ها به یک اندازه توزیع نشده‌اند و حرکت‌های روزمرهٔ افراد، ویژگی‌های محیط و نحوهٔ استقرار مکان‌ها بر شکل‌گیری الگوهای جرم اثرگذار است (Lynch, 2011). از این نظر، مکان و فضا صرفاً محل وقوع جرم نیستند، بلکه بخشی از ساختار فرصت آن را تشکیل می‌دهند (Felson & Clarke, 1998; Lynch, 2011).	در خصوص موقوفات غیرمنقول، آسیب‌پذیری موقوفات با ویژگی‌های مکانی مانند میزان دسترسی، فاصله از مراکز نظارتی، مجاورت با مناطق شهری و روستایی، میزان مشاهده‌پذیری و تراکم فعالیت‌های پیرامونی ارتباط دارد. از این نظر، استفاده از اطلاعات مکانی، سامانه‌های اطلاعات جغرافیایی و داده‌های کاداستری ممکن است فقط به تثبیت حدود ملک محدود نباشد، بلکه برای شناسایی موقوفات آسیب‌پذیر و تخصیص هدفمند منابع نظارتی نیز استفاده شود.

در نتیجه، ارتباط میان این چارچوب‌ها این‌گونه قابل ترسیم است: نظریهٔ انتخاب عقلانی نحوهٔ تصمیم‌گیری مرتکب را توضیح می‌دهد؛ نظریهٔ فعالیت‌های روزمره شرایط همگرایی عناصر لازم برای وقوع جرم را تبیین می‌کند؛ نظریهٔ الگوی جرم توزیع فضایی و زمانی فرصت‌های جرم را توضیح می‌دهد؛ و پیشگیری وضعی از این مبانی برای طراحی مداخلات عملی در

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149926.1213

موقعیت جرم استفاده می‌کند. از این رو، در موضوع موقوفه‌خواری نیز مسئلهٔ اصلی صرفاً شناسایی افراد مستعد ارتکاب جرم نیست، بلکه شناسایی و تغییر شرایطی است که تعرض به موقوفات غیرمنقول را امکان‌پذیر یا سودآور می‌کند.

در حوزهٔ موقوفات غیرمنقول، چارچوب پیشگیری وضعی پژوهش حاضر بر تغییر فرصت‌هایی متمرکز است که در اشکال مختلف تعرض به موقوفات وجود دارد، نه بر یک عنوان کیفری واحد. از این نظر، سه سطح اصلی پیشگیری وضعی ـ دشوارسازی ارتکاب، افزایش ریسک شناسایی کاهش پاداش جرم ـ در همهٔ مصادیق به یک شیوه اعمال نمی‌شوند، بلکه متناسب با سازوکار هر رفتار به کار گرفته می‌شوند. برای نمونه، اجرای کامل حدنگاری و تثبیت وضعیت ثبتی ارتکاب تصرفات و سندسازی را دشوارتر می‌کند؛ نظارت میدانی، پایش مکانی و حضور فعال متولیان احتمال کشف تصرف، تغییر غیرمجاز کاربری یا سوءاستفاده از موقعیت را افزایش می‌دهد؛ و محدودکردن امکان تحصیل منفعت از تصرف یا انتقال غیرمجاز، پاداش مورد انتظار از این رفتارها را کاهش می‌دهد. بنابراین، چارچوب واحد مقاله ناظر به «ساختار فرصت» است و نه «ساختار جرم»؛ به این معنا که یک منطق پیشگیرانهٔ مشترک بر مصادیق متنوع موقوفه‌خواری اعمال می‌شود، اما تدابیر اجرایی بر اساس نوع تعرض و فرصت موقعیتی آن تعدیل می‌شوند.

به این ترتیب، چارچوب نظری پژوهش از یک سلسله نظریه‌های پراکنده به یک زنجیرهٔ تحلیلی منسجم تبدیل می‌شود:

تصمیم مرتکب ← موقعیت جرم ← الگوی مکانی و زمانی فرصت ← مداخلهٔ پیشگیرانهٔ وضعی.

۳- روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش، توصیفی ـ تحلیلی است و با بهره‌گیری از مطالعهٔ اسنادی و تحلیل حقوقی ـ جرم‌شناختی انجام شده است. با توجه به ماهیت مسئلهٔ پژوهش، اطلاعات مورد نیاز از طریق بررسی قوانین و مقررات مرتبط با موقوفات و اموال غیرمنقول، منابع علمی داخلی و خارجی، پژوهش‌های پیشین و اسناد و گزارش‌های مرتبط گردآوری شده است.

در مرحلهٔ نخست، به منظور تبیین مسئله، مفهوم موقوفه‌خواری، مصادیق تعرض به موقوفات غیرمنقول و عناوین قانونی قابل انطباق با این رفتارها بررسی شده است. در مرحلهٔ دوم، با استفاده از ادبیات جرم‌شناختی، به ویژه نظریهٔ انتخاب عقلانی، نظریهٔ فعالیت‌های روزمره و نظریهٔ الگوی جرم، موقعیت‌ها و شرایطی که می‌توانند فرصت تعرض به موقوفات غیرمنقول را افزایش دهند، تحلیل شده‌اند. در مرحلهٔ سوم، ظرفیت تدابیر پیشگیری وضعی برای تغییر این موقعیت‌ها و کاهش فرصت ارتکاب در سه محور منتخب پژوهش، یعنی افزایش تلاش و دشوارسازی ارتکاب، افزایش ریسک شناسایی و کاهش پاداش جرم ارزیابی شده است.

۴- یافته‌ها

در راستای روش‌های پیشگیری وضعی در موقوفه‌خواری و با امعان نظر به توضیحات پیش‌گفته، موضوع را در سه عرصه بررسی می‌کنیم.

۴-۱ دشوارسازی ارتکاب تعرض به موقوفات غیرمنقول

ماهیت موقوفه‌خواری به گونه‌ای است که با برخی از اشکال تعرض به اراضی و املاک و نیز سوءاستفاده از ضعف‌های اداری و ثبتی پیوند دارد و این امر اهمیت اتخاذ راهبردهای پیشگیرانه را دوچندان می‌کند. از جملهٔ عواملی که فرصت تعرض را

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149926.1213

افزایش می‌دهد، وجود اسناد عادی و غیررسمی و ابهام در وضعیت ثبتی املاک است (حسن‌زاده و همکاران، ۱۴۰۲: ۸۲). همچنین، عدم شناسایی دقیق حدود و ثغور اراضی موقوفه و فقدان اطلاعات منسجم دربارهٔ این املاک فرایند شناسایی و صیانت از حقوق موقوفات را با دشواری مواجه می‌کند.

٤-١-١ کاداستر و ظرفیت‌های پیشگیرانه در حوزهٔ موقوفات غیرمنقول

کاداستر که به عنوان نظام جامع اطلاعات مکانی و حقوقی املاک شناخته می‌شود، نه به عنوان مانعی مطلق در برابر جرم، بلکه به عنوان سازوکاری برای افزایش دشواری برخی از اشکال تعرض قابل تحلیل است. این نظام اطلاعاتی، با قابلیت جانمایی دقیق اراضی و املاک، تعیین حدود و وسعت منابع طبیعی و همچنین محاسبهٔ دقیق مساحت اراضی وقفی، بستری مناسب برای شفاف‌سازی وضعیت مالکیت این املاک فراهم می‌آورد. از این نظر، کاداستر نه فقط به عنوان یک سامانهٔ ثبت‌محور، بلکه به مثابهٔ ابزاری جامع برای مدیریت راهبردی اراضی و پیشگیری از تعرضات به موقوفات ایفای نقش می‌کند. اجرای روش نوین ثبتی که مشخصهٔ اصلی آن برطرف‌کردن ابهامات مربوط به حدود و نوع کاربری اراضی است، در عمل موجبات امنیت در فضای ثبتی و متعاقب آن کاهش و پیشگیری از جرایم علیه اراضی ملی و منابع طبیعی از جمله موقوفات را فراهم می‌آورد (جزایری و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۸۴).

نخستین کارکرد پیشگیرانهٔ کاداستر، شفاف‌سازی موقعیت و حدود اراضی وقفی است. تعیین دقیق محدودهٔ جغرافیایی موقوفات و ثبت آن در سامانهٔ جامع اطلاعات املاک عملاً هر گونه تعرض و تصرف غیرقانونی را با دشواری مواجه می‌کند. صدور سند رسمی مالکیت برای اراضی وقفی به منزلهٔ شناسنامه‌دارکردن این اراضی است و سدی در برابر پدیدهٔ موقوفه‌خواری محسوب می‌شود. در رابطه با موقوفات غیرمنقول، اتصال اطلاعات حدنگاری به بانک اطلاعاتی موقوفات و سازوکارهای نظارتی امکان مقایسهٔ وضعیت ثبت‌شده با وضعیت عینی ملک را تقویت می‌کند و از این طریق، ریسک شناسایی برخی از تعرضات را افزایش می‌دهد.

دومین کارکرد، پیشگیری از صدور اسناد معارض و جعل اسناد است. با اجرای کاداستر و ثبت دقیق مختصات جغرافیایی و ویژگی‌های ثبتی هر ملک، امکان صدور اسناد مالکیت متعدد برای یک زمین یا جعل اسناد به حداقل می‌رسد. سند مالکیت حدنگار با درج اطلاعات مکانی و توصیفی کامل، از اعتبار و انکارناپذیری زیادی برخوردار است و هر گونه سوءاستفاده در معاملات و نقل‌وانتقالات اراضی وقفی را دشوار می‌کند. ایجاد بانک داده‌های ثبتی زمین به عنوان منبع موثق توزیع اطلاعات، حقوق مربوط به زمین را مشخص می‌کند و با مستندسازی این اطلاعات، امکان جعل و سندسازی از میان می‌رود. همچنین، تثبیت مالکیت اراضی و مستحدثات، ایجاد اعتماد در نقل‌وانتقالات ملک، مدیریت و استفادهٔ بهینه از زمین و کاهش مناقشات مربوط به اراضی موقوفه از دیگر مزایای اجرای این طرح در حوزهٔ موقوفات به شمار می‌روند (جزایری و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۸۳).

سومین کارکرد، تسهیل نظارت و پایش مستمر بر اراضی موقوفه است. ایجاد پایگاه داده‌های مکانی و امکان تطبیق نقشه‌های کاداستر با تصاویر ماهواره‌ای در بازه‌های زمانی مشخص بستری مناسب برای نظارت بر تغییرات کاربری و شناسایی به‌موقع تخلفات در اراضی موقوفه فراهم می‌آورد. این ظرفیت، به ویژه در شرایطی که اسناد مالکیت قدیمی معمولاً فاقد مشخصات فنی از جمله مساحت و طول ابعاد است و حدود املاک به صورت اجمالی به عوارض طبیعی تعریف شده است، اهمیتی دوچندان می‌یابد؛ چه اینکه این عوارض به مرور زمان و در نتیجهٔ تحولات طبیعی یا عامدانه توسط اشخاص تغییر می‌یابد و امکان تصرف بیش از حد واقعی را فراهم می‌آورد. نقشه‌برداری با استفاده از شبکه‌های پیشرفته، با دقت زیاد و

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149926.1213

امکان برداشت آنی، به تثبیت موقعیت اراضی وقفی کمک شایانی می‌کند و زمینه‌ساز کاهش پرونده‌های اختلافی مرتبط با تجاوز و تعارض در محاکم قضایی می‌شود.

با وجود تصویب قانون جامع حدنگار در سال ۱۳۹۳ و تأکید صریح قانون‌گذار بر ضرورت حدنگاری کلیهٔ املاک کشور، این طرح در حوزهٔ موقوفات با کاستی‌های جدی مواجه شده است و بخشی عمده از اراضی وقفی همچنان فاقد موقعیت‌یابی دقیق هستند. این کاستی بستری برای بروز کلاهبرداری‌های متعدد در معاملات ملکی و نیز تعرضات به بیت‌المال شده است.

از نظر حقوقی نیز، مهم‌ترین خلأ در این حوزه فقدان ضمانت اجرای قوی است. قانون جامع حدنگار، دستگاه‌های اجرایی را مکلف کرده است تا ظرف مدت دو سال، اطلاعات توصیفی و نقشهٔ املاک خود را برای صدور سند حدنگار به ادارات ثبت ارائه کنند؛ با این حال، در هیچ یک از مواد این قانون، ضمانت اجرایی برای متولی اجرای کاداستر و سایر سازمان‌های مرتبط با موضوع کاداستر پیش‌بینی نشده است. مادامی که تکالیف متولیان و ضمانت اجرای عدم انجام آنها به صورت دقیق و مشخص در نص قانونی تصریح نشود، ضعف در اجرا و نظارت قابل‌پیش‌بینی خواهد بود (خردمندی و محمدی، ۱۴۰۲: ۶۶). این خلأ تقنینی نه فقط در رابطه با سازمان ثبت اسناد و املاک، بلکه در خصوص سازمان اوقاف و امور خیریه نیز به عنوان متولی اصلی موقوفات، جاری و ساری است و ضرورت بازنگری در قوانین موجود را آشکار می‌کند.

٤-١-٢ راهبردهای پیشگیرانهٔ مبتنی بر کاداستر و الزامات تحقق آن

برای استفادهٔ بهینه از ظرفیت‌های پیشگیرانهٔ کاداستر در حوزهٔ موقوفات و برطرف‌کردن موانع موجود، راهکارهایی متعدد قابل ارائه هستند که هر یک به نوبهٔ خود می‌توانند در کاهش موقوفه‌خواری مؤثر واقع شوند:

نخست، ضرورت تثبیت کامل مالکیت اراضی وقفی از طریق صدور اسناد حدنگار. اجرای کامل این طرح در حوزهٔ موقوفات، ضمن شفاف‌سازی حدود و موقعیت دقیق این اراضی، از بروز بسیاری از دعاوی و اختلافات ملکی مرتبط با موقوفات جلوگیری می‌کند. حذف اسناد دفترچه‌ای و جایگزینی آن با اسناد کاداستری تک‌برگ هر گونه سوءاستفاده در معاملات و نقل‌وانتقالات اراضی وقفی را با مانع جدی مواجه می‌کند. اسناد مالکیت قدیمی معمولاً فاقد مشخصات فنی از جمله مساحت و طول ابعاد است و حدود املاک به صورت اجمالی به عوارض طبیعی مانند کوه، رودخانه یا راه روستایی تعریف شده است. با توجه به اینکه این عوارض به مرور زمان و در نتیجهٔ تحولات طبیعی یا عامدانه توسط اشخاص تغییر می‌یابد، امکان تصرف بیش از حد واقعی و انطباق غیرواقعی آن با اراضی ملی و موقوفه قابل‌پیش‌بینی بوده است. بنابراین، اجرای روش نوین ثبتی و طرح کاداستر با ویژگی برطرف‌کردن ابهامات مربوط به حدود و نوع کاربری اراضی در عمل موجب امنیت در فضای ثبتی و متعاقب آن کاهش و پیشگیری از جرایم علیه اراضی موقوفه می‌شود. در مطالعات تطبیقی، تجربهٔ مالزی نشان می‌دهد ثبت و ادارهٔ زمین‌های وقفی با مسائل حقوقی و اجرایی متعددی روبه‌رو است. مطالعات انجام‌شده در این کشور از جمله به ابهام‌ها و کاستی‌های موجود در فرایند ثبت، پیچیدگی رویه‌های اداری و ضرورت هماهنگی میان نهادهای متولی وقف و مراجع ثبت زمین اشاره کرده‌اند (Ghazali et al., 2021: 629; Osman et al., 2018: 1195). این یافته‌ها نشان می‌دهد در حوزهٔ موقوفات، کارآمدی ثبت در پیشگیری از تصرف و نقل‌وانتقال غیرمجاز تا حدی زیاد به روشن‌بودن وضعیت حقوقی و ثبتی ملک و هماهنگی مؤثر میان نهادهای مسئول ثبت و ادارهٔ وقف وابسته است.

دوم، ایجاد سازوکارهای هماهنگی و تعامل مستمر میان سازمان ثبت اسناد و املاک و سازمان اوقاف و امور خیریه. انعقاد تفاهم‌نامه‌های همکاری و تشکیل کارگروه‌های مشترک در سطح ملی و استانی، به تسریع فرایند حدنگاری موقوفات و

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149926.1213

برطرف‌کردن تداخلات موجود کمک می‌کند. هم‌اکنون، با تشکیل کارگروه‌های مشترک ادارات ثبت و اوقاف در استان‌های مختلف، زمینه برای افزایش شفافیت مالکیت موقوفات و سرعت‌بخشی به صدور اسناد فراهم شده است که باید با جدیت بیشتری دنبال شود. در این راستا، شناسایی دقیق اسناد مالکیت موقوفات، پالایش اطلاعات موجود و برطرف‌کردن تداخلات و تعارضات ثبتی، از اولویت‌های اساسی به شمار می‌روند. همکاری میان سازمان ثبت اسناد و املاک و سازمان اوقاف و امور خیریه، از طریق تسریع در شناسایی و تثبیت حدود موقوفات و برطرف‌کردن تعارضات ثبتی، از نظر پیشگیری وضعی، به کاهش فرصت‌های تعرض به موقوفات غیرمنقول کمک می‌کند.

سوم، پیش‌بینی ضمانت اجرای مؤثر در قوانین مربوط به کاداستر. قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول که چند سالی است به تصویب رسیده، خلأ موجود در این زمینه را تا حدی جبران می‌کند. یکی از ظرفیت‌های جدید حقوقی برای ساماندهی وضعیت ثبتی موقوفات غیرمنقول، قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول است. مادهٔ ۱۰ این قانون، سازمان ثبت اسناد و املاک کشور را مکلف کرده است سامانه‌ای با عنوان «سامانهٔ ساماندهی اسناد غیررسمی» برای ثبت ادعاهای مربوط به مالکیت عین، مالکیت منافع بیش از دو سال، حق انتفاع و حق ارتفاق اموال غیرمنقول و مستندات مربوط به آنها که فاقد سند رسمی هستند، ایجاد کند. در این چارچوب، تبصرهٔ ۸ مادهٔ ۱۰ حکمی خاص را دربارهٔ اموال غیرمنقول عمومی و دولتی فاقد سند رسمی پیش‌بینی و دستگاه‌های اجرایی و واحدهای مشمول را مکلف کرده است حداکثر ظرف دو سال پس از راه‌اندازی سامانه، ادعاها و مدارک مربوط را در آن ثبت کنند.

اهمیت این حکم برای موضوع پژوهش حاضر در بخش پایانی تبصرهٔ ۸ آشکار می‌شود؛ زیرا قانون‌گذار تصریح کرده است مفاد این تبصره نسبت به سازمان اوقاف و امور خیریه در خصوص موقوفات عام غیرمنقول نیز جاری است. بنابراین، نمی‌توان حکم یادشده را به صورت کلی به همهٔ موقوفات یا همهٔ متولیان موقوفات تسری داد، بلکه قلمرو آن در رابطه با موقوفات، به موقوفات عام غیرمنقول و در حدود وظایف و جایگاه قانونی سازمان اوقاف مربوط می‌شود.

آیین‌نامهٔ اجرایی تبصرهٔ ۸ مادهٔ ۱۰ که در مرداد ۱۴۰۴ به تصویب هیئت وزیران رسیده، سازوکار اجرایی این حکم را روشن‌تر کرده است. مطابق این آیین‌نامه، «اموال مشمول» شامل موقوفات عام نیز می‌شود و دستگاه مشمول یا موقوفهٔ عام مکلف است ظرف دو سال پس از راه‌اندازی سامانه، نقشه، جدول اطلاعات توصیفی و مستندات مربوط به اموالی را که نام دستگاه یا موقوفهٔ عام به عنوان مالک یا نمایندهٔ دولت جمهوری اسلامی ایران یا عموم در دفتر املاک سازمان ثبت نشده است، در سامانه درج کند. همچنین، امکان ارائهٔ اطلاعات و نقشه از طریق سامانهٔ جامع اموال دستگاه‌های اجرایی (سادا نوین) برای اموال دولتی در آیین‌نامه پیش‌بینی شده است. به این ترتیب، مقررهٔ جدید از نظر پیشگیری وضعی، حلقهٔ ارتباط میان شناسایی و مستندسازی مکانی موقوفات غیرمنقول و تثبیت وضعیت ثبتی آنها را تقویت می‌کند.

ضمانت اجرای مقرر نیز باید با دقت بیان شود. تبصرهٔ ۸ مادهٔ ۱۰ عدم ثبت ادعا و مدارک را موجب زوال یا نفی مالکیت دستگاه‌ها نمی‌داند، بلکه مقامات و کارکنان متخلف را به مجازات مقرر در بند «د» مادهٔ ۹ قانون رسیدگی به تخلفات اداری ارجاع می‌دهد. مجازات یادشده «انفصال موقت از یک ماه تا یک سال» است؛ از این رو، ضمانت اجرای این حکم را باید نوعی مسئولیت اداری ناشی از عدم انجام تکلیف قانونی دانست، نه سلب مالکیت از مال غیرمنقول مدنظر.

از نظر پیشگیری وضعی، اهمیت این حکم در آن است که ثبت ادعاها، نقشه‌ها و اطلاعات توصیفی موقوفات عام غیرمنقول ابهام موجود دربارهٔ وضعیت مکانی و حقوقی آنها را کاهش و امکان شناسایی، تطبیق و پایش دقیق‌تر املاک را افزایش می‌دهد. در نتیجه، این سازوکار در کنار حدنگاری و ثبت رسمی، به افزایش تلاش لازم برای تعرض و نیز تسهیل

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149926.1213

کشف تغییرات و تعرضات احتمالی کمک می‌کند؛ با این حال، اثربخشی عملی آن وابسته به اجرای کامل تکالیف قانونی و فراهم‌بودن زیرساخت‌های ثبتی و اطلاعاتی لازم است.

چهارم، بهره‌مندی از ظرفیت بخش خصوصی در عملیات نقشه‌برداری و تهیهٔ داده‌های مکانی. با توجه به ناکارآمدی نظام صرفاً دولتی در اجرای طرح‌های کلان مانند کاداستر، واگذاری بخشی از عملیات اجرایی به بخش خصوصی توانمند، ضمن کاهش هزینه‌ها و افزایش سرعت، به افزایش دقت و کیفیت کار نیز کمک می‌کند. این رویکرد در بسیاری از کشورهای موفق به اثبات رسیده است (Steudler, 2024: 201) و می‌تواند الگویی مناسب برای نظام اداری ایران نیز باشد. البته، این امر مستلزم تدوین چارچوب حقوقی مناسب برای نظارت بر عملکرد بخش خصوصی و جلوگیری از بروز فسادهای احتمالی در این حوزه است.

پنجم، ارتقای آگاهی‌های عمومی و تخصصی در خصوص اهمیت حدنگاری موقوفات. آگاهی‌بخشی به متولیان و کارشناسان سازمان اوقاف و همچنین عموم مردم در خصوص کارکردهای پیشگیرانهٔ کاداستر و نقش آن در صیانت از موقوفات به ایجاد عزم جدی برای تسریع در اجرای این طرح کمک می‌کند. همچنین، توسعهٔ آموزش‌های تخصصی در حوزهٔ کاداستر و تربیت نیروی انسانی ماهر از الزامات اساسی در این زمینه به شمار می‌روند. از آنجا که موقوفات بخشی قابل ملاحظه از دارایی‌های غیرمنقول کشور را تشکیل می‌دهند، ضروری است برنامه‌های آموزشی گسترده‌ای برای کارکنان سازمان اوقاف، کارشناسان ثبتی و حتی عموم مردم در خصوص اهمیت حدنگاری و نقش آن در پیشگیری از معضل موقوفه‌خواری تدوین و اجرا شوند.

٤-٢ افزایش ریسک شناسایی

افزایش ریسک شناسایی، به عنوان یکی از راهبردهای اصلی پیشگیری وضعی، بر این اصل استوار است که با افزایش احتمال کشف، شناسایی و دستگیری مرتکبان جرم، می‌توان آنها را از ارتکاب جرم بازداشت. در حوزهٔ جرایم علیه اموال عمومی و موقوفات، این راهبرد از اهمیتی مضاعف برخوردار است. ماهیت موقوفه‌خواری به گونه‌ای است که معمولاً در سایهٔ خلأهای نظارتی و فقدان نظام‌های پایش مؤثر شکل می‌گیرد. متصرفان غیرقانونی اراضی وقفی معمولاً مناطقی را برای تصرف انتخاب می‌کنند که نظارت بر آنها ضعیف و احتمال شناسایی آنها کم است. بنابراین، طراحی و اجرای نظام‌های نظارتی کارآمد و افزایش حضور ناظران، به عنوان یک عامل بازدارندهٔ قوی، از وقوع این جرم جلوگیری می‌کند. در این میان، نقش دو نهاد کلیدی، یعنی «سازمان اوقاف و امور خیریه» به عنوان متولی نظارت حکومتی و «متولیان» به عنوان ناظران مستقیم موقوفات، از اهمیتی ویژه برخوردار است. بنابراین، طراحی و اجرای نظام‌های نظارتی کارآمد و افزایش حضور ناظران، به عنوان یک عامل بازدارندهٔ قوی، از وقوع این جرم جلوگیری می‌کند.

٤-٢-١ نظارت سازمان اوقاف و امور خیریه

سازمان اوقاف و امور خیریه از جملهٔ سازمان‌های اثرگذار در عرصهٔ موقوفات است. اهمیت این نهاد به نحوی است که برخی از کشورهای اسلامی تشکیلاتی را در سطح وزارتخانه به این امر اختصاص داده‌اند (شریفی و قاسمی سعادت آبادی، ۱۳۹۴: ۱۰۲). این سازمان به عنوان متولی اصلی مدیریت، حفظ و ادارهٔ موقوفات کشور، نقشی بی‌بدیل در افزایش ریسک شناسایی متخلفان و پیشگیری از موقوفه‌خواری ایفا می‌کند. بر اساس مادهٔ ۱ قانون تشکیلات و اختیارات سازمان حج و اوقاف و امور خیریه، این سازمان عهده‌دار «ادارهٔ امور موقوفات عام که فاقد متولی بوده یا مجهول‌التولیه است» و همچنین نظارت بر موقوفات دارای متولی

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149926.1213

است و حتی مطابق مادۀ ۹ این قانون، در صورت ترک فعل متولیان، وظیفۀ انجام اقدامات قانونی همچون تقاضای ثبت ملک یا شکایت به مراجع قضایی و اعتراض به احکام را دارد. با این حال، دامنه و چگونگی این نظارت همواره محل بحث و مناقشه بوده است؛ به گونه‌ای که برخی از نویسندگان با استناد به مفاهیمی همچون «امور حسبه» و «مصلحت مسلمین»، بر نظارت حداکثری حکومت تأکید دارند، در حالی که برخی دیگر با تأکید بر قاعدۀ «الوقوف علی حسب ما یقفها أهلها» و احترام به نیات واقفان، بر نظارت حداقلی و صرفاً در موارد ضروری اصرار می‌ورزند (صداقتی و جلالی، ۱۳۹۵: ۲۰۶).

نخستین سازوکار نظارتی، ایجاد و به‌روزرسانی پایگاه داده‌های جامع از موقوفات است. در وضعیت کنونی، فقدان اطلاعات دقیق و یکپارچه از حدود، موقعیت و وضعیت ثبتی موقوفات یکی از مهم‌ترین موانع در مسیر نظارت مؤثر محسوب می‌شود. سازمان اوقاف با همکاری سازمان ثبت اسناد و املاک، می‌تواند با تکمیل بانک جامع اطلاعات موقوفات و اتصال آن به سامانه‌های ملی کاداستر، بستری مناسب برای پایش مستمر فراهم آورد. به‌کارگیری سامانه‌های اطلاعات جغرافیایی و ثبت دقیق مختصات مکانی هر موقوفه امکان مقایسۀ مستمر وضعیت موجود با وضعیت ثبت‌شده را فراهم می‌آورد و هر گونه تغییر و تصرف را به‌سرعت قابل شناسایی می‌کند. طبق مادۀ ۱۶ برنامۀ هفتم توسعه، سازمان‌هایی همچون اوقاف ملزم به ثبت اطلاعات اراضی، املاک و سایر اموال غیرمنقول از جمله انفال و اموال تملیکی که به عنوان مالک، بهره‌بردار، متولی و نمایندۀ دولت در اختیار دارند اعم از اینکه مورد بهره‌برداری یا متولی واگذاری باشند (دارای سند مالکیت یا فاقد سند مالکیت، اجاره‌ای، وقفی و حقوق و امتیازات مرتبط با اموال غیرمنقول از جمله حق انتفاع، حق ارتفاق و حق سرقفلی) در سامانۀ جامع اموال دستگاه‌های اجرایی (سادا) هستند. عدم اجرای این بند توسط مدیران مربوط دستگاه‌های اجرایی تخلف محسوب می‌شود.

این ماده هرچند فاقد ضمانت اجرای قابل ملاحظه است، به دلیل آنکه سازمان اوقاف را ملزم می‌کند املاکی که مالک یا بهره‌بردار یا متولی آن است را در سامانه معرفی کند، گامی روبه جلو در راستای پیشگیری از موقوفه‌خواری تلقی می‌شود. البته، باید دید تا پایان این برنامه سازمان تا چه حدی وظایف یادشده در ماده را به سرانجام می‌رساند.

دومین سازوکار، بازرسی‌های ادواری و میدانی از اراضی وقفی است. سازمان اوقاف با استفاده از نیروهای کارشناسی متخصص، می‌تواند برنامه‌های بازرسی منظم و غیرمنتظره از موقوفات را تدوین و اجرا کند. به‌کارگیری روش‌های نوین مدیریتی در این زمینه از جملۀ عواملی است که به افزایش کارایی و بهره‌وری نظارت‌های سازمانی کمک می‌کند. تجربیات جهانی نشان می‌دهد بازرسی‌های مستمر و غیرمترقبه ریسک شناسایی را برای متخلفان به‌شدت افزایش می‌دهد و نقش بازدارندگی قابل ملاحظه‌ای ایفا می‌کند (Sherman & Eck, 2002: 307). همچنین، تطبیق مستمر اسناد مالکیت با وضعیت عینی اراضی و بررسی تغییرات احتمالی در کاربری و محدودۀ موقوفات از جملۀ اقداماتی است که از تعرضات غیرقانونی جلوگیری می‌کند. همان‌گونه که پژوهش‌های انجام‌شده نشان داده‌اند، بهبود روش‌های مدیریتی فعلی حاکم بر اموال موقوفه در سازمان اوقاف بر میزان بهره‌وری در حوزۀ وقف اثرگذار است و تأثیری مثبت دارد (سیدحسینی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۲۱). بازرسی‌های مستمر و غیرمترقبه ریسک شناسایی را برای متخلفان به‌شدت افزایش می‌دهد و نقش بازدارندگی قابل ملاحظه‌ای ایفا می‌کند.

سومین سازوکار، به‌کارگیری فناوری‌های نوین نظارتی است. توسعۀ سامانه‌های پایش آنلاین، استفاده از تصاویر ماهواره‌ای با تفکیک‌پذیری زیاد، استقرار سامانه‌های هشداردهنده و بهره‌مندی از ظرفیت‌های هوش مصنوعی در تشخیص تغییرات کاربری اراضی، همگی می‌توانند نقشی مؤثر در افزایش ریسک شناسایی متخلفان ایفا کنند (جزایری و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۸۶).

به‌کارگیری شبکۀ شمیم که با استقرار ایستگاه‌های ثابت فوق‌پیشرفته و تهیۀ گیرنده‌های متحرک، امکان برداشت آنی با دقت زیاد را فراهم می‌آورد، از جملۀ ظرفیت‌های موجود در این حوزه است که به شناسایی دقیق موقعیت اراضی وقفی و تشخیص هر گونه تغییر و تصرف در آنها کمک می‌کند.

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149926.1213

٤-۲-۲ حضور فعال متولیان و نظارت بر آنها

حضور فعال متولیان موقوفات و نظارت مستمر بر عملکرد آنها یکی دیگر از ارکان اصلی افزایش ریسک شناسایی در حوزهٔ موقوفه‌خواری محسوب می‌شود. متولیان به عنوان نمایندگان واقفان و ناظران مستقیم بر موقوفات، نقشی کلیدی در صیانت از این اموال ایفا می‌کنند. با این حال، غفلت، ناآگاهی یا در برخی از موارد، سوءاستفادهٔ متولیان از موقعیت خود، زمینه‌ساز موقوفه‌خواری است. بنابراین، علاوه بر تقویت نقش متولیان، نظارت مستمر بر عملکرد آنها نیز ضروری به نظر می‌رسد.

نخستین گام، شناسایی و ساماندهی متولیان موقوفات است. بسیاری از موقوفات متولی مشخص و فعالی ندارند یا اینکه متولیان آنها به دلیل کهولت سن، غیبت یا عدم آگاهی از وظایف خود، نتوانسته‌اند به نحو مطلوب از موقوفات صیانت کنند. مطابق مادهٔ ۴ آیین‌نامهٔ اجرایی قانون تشکیلات اوقاف، سازمان اوقاف می‌تواند در اموری که ادارهٔ آن به عهدهٔ این سازمان است، شخص یا هیئتی از اشخاص متدین و معروف به امانت را به عنوان امین یا هیئت‌امنا تعیین کند. سازمان اوقاف با انجام شناسایی دقیق و به‌روزرسانی اطلاعات متولیان، زمینهٔ حضور مؤثر آنها را فراهم می‌آورد. همچنین، آموزش متولیان در خصوص وظایف قانونی، حقوقی و شرعی خود و آگاهی‌بخشی دربارهٔ راهکارهای پیشگیری از تعرضات، از جملهٔ اقدامات ضروری در این زمینه به شمار می‌روند.

دومین گام، نظارت بر عملکرد متولیان از سوی سازمان اوقاف است. اگرچه متولیان به عنوان نمایندگان واقفان، وظیفهٔ اداره و حفظ موقوفات را به عهده دارند، سازمان اوقاف به عنوان نهاد نظارتی و متولی امور خیریه، موظف است بر عملکرد آنها نظارت داشته باشد. نظارت بر متولی به دو نوع «اطلاعی» و «استصوابی» تقسیم می‌شود. در نظارت اطلاعی، ناظر صرفاً از امور موقوفات مطلع می‌شود و در صورت مشاهدهٔ تخلف، مراتب را به ادارهٔ اوقاف یا دادگاه اعلام می‌کند؛ اما در نظارت استصوابی، متولی نمی‌تواند بدون اذن ناظر، در رابطه با امور موقوفه اتخاذ تصمیم کند (صداقتی و جلالی، ۱۳۹۵: ۲۰۰). این نظارت از طریق دریافت گزارش‌های دوره‌ای، بازدیدهای میدانی، بررسی اسناد و مدارک و همچنین ایجاد سامانه‌ای برای ثبت و پیگیری عملکرد متولیان صورت می‌گیرد.

سومین گام، ایجاد نظام ارزیابی و تشویق متولیان فعال است. تدوین شاخص‌های ارزیابی عملکرد متولیان، شناسایی متولیان موفق و تشویق آنها و همچنین مقابله با متولیانی که در انجام وظایف خود کوتاهی می‌کنند، انگیزهٔ لازم برای حضور فعال‌تر و مؤثرتر متولیان را فراهم می‌آورد. پژوهش‌ها نشان داده‌اند «بهبود روش‌های مدیریتی فعلی حاکم بر اموال موقوفه در سازمان اوقاف بر میزان بهره‌وری در حوزهٔ وقف اثرگذار است» (سیدحسینی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۲۱) و این بهبود به طور مستقیم بر عملکرد متولیان و میزان موفقیت آنها در صیانت از موقوفات تأثیر می‌گذارد. این رویکرد، ضمن افزایش مسئولیت‌پذیری متولیان، زمینه‌ساز صیانت بیشتر از موقوفات و افزایش ریسک شناسایی متخلفان خواهد شد.

٤-۳ کم‌ارزش‌سازی هدف مجرمانه[1] و کاهش پاداش جرم

در حوزهٔ موقوفه‌خواری، راهبرد کاهش پاداش جرم ناظر به کاهش منفعت مورد انتظار از تعرض به موقوفات است و لزوماً به معنای تشدید مجازات نیست. از این نظر، جلوگیری از تثبیت یا انتقال منافع حاصل از تصرف، بازگرداندن ملک و منافع آن به

[1] Reducing the Rewards

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149926.1213

وضعیت قانونی و افزایش شفافیت عملکرد متولیان پاداش مورد انتظار از تعرض را کاهش می‌دهد. پاسخ کیفری نیز در صورت تحقق عناصر جرم نقشی مکمل دارد و از طریق سلب یا کاهش منافع نامشروع حاصل از رفتار مجرمانه، در تحقق این هدف پیشگیرانه مؤثر است.

٤-۳-۱ جلوگیری از تثبیت و تحصیل منافع ناشی از تعرض

نخستین و مهم‌ترین راهکار برای کاهش پاداش جرم در حوزهٔ موقوفه‌خواری، جلوگیری از تحصیل یا تثبیت منافع نامشروع و اعمال پاسخ قانونی متناسب است. زمانی که متصرفان اراضی وقفی احساس کنند سود حاصل از تصرفات آنها پایدار نخواهد ماند و با واکنش جدی دستگاه‌های قضایی و اجرایی مواجه خواهند شد، انگیزهٔ ارتکاب این جرم به طرزی قابل ملاحظه کاهش می‌یابد. مهم‌ترین موضوع در این عرصه وجود ضمانت اجرای متناسب کیفری در مواجهه با موقوفه‌خواری است. گذری به قوانین کیفری گویای آن است که سیاست کیفری افتراقی در این حوزه وجود ندارد و از این رو، دادگاه‌ها در مواجهه با این پدیده باید از مواد عمومی همچون جرم تصرف عدوانی، جعل و کلاهبرداری استفاده کنند. در فرض تصرف عدوانی مال موقوفه و مستند به مادهٔ ۶۹۰ قانون مجازات اسلامی و با لحاظ مادهٔ ۱۰۴ قانون مجازات اسلامی، در صورتی که مال موقوفه در زمرهٔ اموال خصوصی قرار گیرد، مجازات مرتکب ۱۵ روز تا شش ماه حبس خواهد بود و در غیر این صورت، مجازات یک ماه تا یک سال اعمال می‌شود. در فرض نخست، ماهیتاً جرم قابل گذشت است. در حوزهٔ سیاست کیفری، اولاً مجازات بازدارندگی لازم را ندارد؛ ثانیاً میان اموال خصوصی و موقوفات حتی نوع خاص آن تفکیک قائل نشده است. همچنین، مطابق مادهٔ ۷ قانون تشکیلات و اختیارات سازمان حج و اوقاف مصوب ۱۳۶۳، عزل متولی منحصر در عدم رعایت غبطهٔ موقوفه و تخطی از مفاد وقف‌نامه است. البته، با توجه به ید امانی متولی مطابق تبصرهٔ ۴ این ماده، مرتکب با فرض اثبات عنصر معنوی به مجازات خیانت در امانت محکوم می‌شود که این جرم نیز علاوه بر ضمانت اجرای اندک، مطلقاً قابل گذشت است.

یکی دیگر از راهکارها در این عرصه استفاده از ظرفیت دادستان‌های سراسر کشور و در رأس آن دادستان کل کشور به عنوان مدعی العموم و مهم‌ترین عنصر پیگیر حقوق عامه است. بر اساس مادهٔ یک دستورالعمل نظارت و پیگیری حقوق عامه، این حقوق، حقوقی است که در قانون اساسی، قوانین موضوعه یا سایر مقررات لازم‌الاجرا ثابت است و عدم اجرا یا نقض آن، نوع افراد یک جامعهٔ مفروض مانند افراد یک شهر، منطقه، محله و صنف را در معرض آسیب یا خطر قرار می‌دهد یا موجب فوت منفعت یا تضرر یا سلب امتیاز آنان می‌شود، از جمله آزادی‌های مشروع، حقوق زیست‌محیطی، بهداشت و سلامت عمومی، فرهنگ عمومی و میراث‌فرهنگی. قطعاً اموال موقوفه در زمرهٔ این حقوق قرار می‌گیرند، اما نگاه قانون‌گذار به نوعی در این عرصه متزلزل است. مادهٔ ۲۹۳ قانون آیین دادرسی کیفری فقط دخالت دادستان کل کشور را در موقوفات عامه، آن هم در فرض صدور رأی خلاف شرع بیّن، موجه دانسته و از ذکر سایر موقوفات امتناع کرده است. از سوی دیگر، مادهٔ ۲۹۰ این قانون دادستان کل کشور را مکلف کرده است در جرائم راجع به اموال، منافع و مصالح ملی و خسارات واردشده به حقوق عمومی که نیاز به طرح دعوا دارد، از طریق مراجع ذی‌صلاح داخلی، خارجی یا بین‌المللی پیگیری و نظارت کند. نکتهٔ جالب توجه آنکه این ماده، با وجود اهمیت، برعکس مادهٔ ۲۹۳، صراحتاً از موقوفات نامی نبرده است. در این مورد، حتی اگر بتوان عمومات ماده را شامل موقوفات قرار داد، با توجه به صراحت مادهٔ ۲۹۳، این سازوکار فقط در موقوفات عام قابلیت اجرا دارد.

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149926.1213

٤-۳-۲ جلب مشارکت عمومی و شفاف‌سازی عملکرد

مطابق اصل ۱۵۶ قانون اساسی، یکی از مأموریت‌های قوۀ قضاییه احیای حقوق عامه است. در این راستا، بهره‌گیری از ظرفیت‌های مردمی در چارچوب سیاست جنایی مشارکتی، این قوه را در رسیدن به این هدف یاری می‌کند. سازمان‌های مردم‌نهاد به عنوان دیده‌بان‌های عرصۀ اجتماع نقشی مهم در پیشگیری از وقوع جرم دارند. سیاست جنایی مشارکتی درصدد است از طریق پیوند مردم و جامعه، از پدیدۀ بزهکاری پیشگیری کند؛ زیرا استفاده از ظرفیت عدالت کیفری به‌تنهایی نمی‌تواند با ابزار مجازات توفیقی حاصل کند.

مشارکت عمومی، به عنوان یکی از ارکان بنیادین سیاست جنایی مشارکتی، در پیشگیری وضعی از موقوفات غیرمنقول مورد مطالعه از جایگاهی ممتاز برخوردار است. سیاست جنایی مشارکتی بیانگر نقش و جایگاه مردم و نهادهای اجتماعی و غیردولتی در فرایند کیفری است و هدف مهم آن تضمین حق امنیت جامعه با ترکیب هوشمندانۀ پیشگیری و پاسخ‌دهی و بازپذیری اجتماعی بزهکاران است (تیموری و نوری، ۱۴۰۳: ۳۰). در رویکرد پیشگیری وضعی، به جای تمرکز صرف بر عوامل فردی و اجتماعیِ جرم، بر مدیریت موقعیت‌ها و کاهش فرصت‌های ارتکاب جرم تأکید می‌شود (مرتضوی و همکاران، ۱۴۰۴: ۱۲). در حوزۀ موقوفه‌خواری، این رویکرد از رهگذر جلب مشارکت آحاد جامعه در نظارت بر اموال وقفی و گزارش‌دهی تخلفات، زمینه‌ساز کاهش این‌گونه جرائم می‌شود.

سازمان‌های مردم‌نهاد، به عنوان دیده‌بانان فعال عرصۀ اجتماعی، در زمینۀ مطالبۀ حقوق و آزادی‌های مشروع، مشارکت در سیاست‌گذاری قضائی، پیشگیری از وقوع جرم، حمایت از بزه‌دیدگان، میانجی‌گری و صلح و سازش، از ظرفیتی زیاد برخوردار هستند (مرندی، ۱۴۰۱: ۲۲۷). بهره‌گیری از ظرفیت این سازمان‌ها در نظارت بر موقوفات و شناسایی موارد تعرض به اموال وقفی از مصادیق عینی پیشگیری وضعی محسوب می‌شود که با افزایش هزینۀ ارتکاب جرم برای متخلفان، از وقوع موقوفه‌خواری جلوگیری می‌کند. از آنجا که ممکن است یکی از دغدغه‌های متولیان امر پیشگیری از جرم در ایران نبود مبانی قانونی برای اتخاذ رویکردهای مشارکتی باشد، بررسی قوانین جاری کشور نشان می‌دهد مبانی قانونی مشارکت جامعۀ مدنی از جمله سازمان‌های مردم‌نهاد در زمینۀ پیشگیری از جرم در قوانین فراتقنینی ایران مهیاست (میراحمدی، ۱۴۰۲: ۵).

شفاف‌سازی نیز، در ساختار اداری و میان کارگزاران حکومت، از تدابیر بسیار مؤثر سیاست جنایی برای پیشگیری از بزهکاری به شمار می‌رود. این نهاد، از طریق رؤیت‌پذیرکردن فرایندهای جاری در امور دولتی و عملکرد مجریان، سبب می‌شود ریسک ارتکاب فساد و سوءاستفاده از موقعیت در تشکیلات ذی‌ربط افزایش یابد و به‌تبع، میزان بزهکاری تقلیل پیدا کند (مرتضوی و همکاران، ۱۴۰۴: ۱۵). شفافیت نقش کلیدی و بنیادین در پیشگیری از جرایم اقتصادی دارد و در واقع، از مصادیق تدابیر پیشگیرانۀ وضعی و موقعیتی محسوب می‌شود (صفاری، ۱۳۸۰: ۳۰۰).

در حوزۀ موقوفه‌خواری، شفاف‌سازی عملکرد متولیان به عنوان یکی از مؤثرترین راهکارهای پیشگیری وضعی ایفای نقش می‌کند. متولی باید مال وقف را همچون امانتی بزرگ نزد خود بداند و با هر گونه زور و تزویر مقابله کند و حقوق حقۀ موقوفه را پاس دارد. شفافیت در ثبت و گزارش‌دهی درآمدها و هزینه‌های موقوفات، ارائۀ صورت‌های مالی دقیق و منظم به ناظران و ذی‌نفعان و اطلاع‌رسانی شفاف و دقیق برای تنویر افکار عمومی، از جملۀ مسائلی هستند که بهره‌وری موقوفات را افزایش می‌دهند و زمینۀ سوءاستفاده را از متخلفان سلب می‌کنند (مظاهری‌نیا، ۱۳۹۹: ۹).

با شفاف‌سازی، ضمن کسب اعتماد عمومی، می‌توان از رسوخ شبهه‌های خلاف واقع جلوگیری کرد که زمینۀ کژروی شهروندان را فراهم می‌کند. در واقع، شفافیت با افزایش هزینۀ پنهان‌کاری و کاهش عدم تقارن اطلاعاتی، فرصت‌های ارتکاب

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149926.1213

موقوفه‌خواری را به حداقل می‌رساند و به این ترتیب، گامی مؤثر در راستای تحقق اهداف پیشگیری وضعی برمی‌دارد. همان‌گونه که پیشگیری وضعی به دنبال تسلط بر محیط و مدیریت آن، با هدف حذف یا دست‌کم کاهش فرصت‌های ارتکاب جرم از رهگذر فرایند فیزیکی جرم است، شفاف‌سازی نیز با آشکارسازی فرایندهای مدیریت موقوفات، بستر ارتکاب جرم را از میان برمی‌دارد. نظام‌مندسازی نظارت درون‌سازمانی با رویکرد شفاف‌سازی عملکرد و ارتقای انضباط اداری، از جملهٔ راهکارهایی است که در کاهش پرونده‌های وقفی مؤثر است.

۵- نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف شناسایی ظرفیت‌های پیشگیری وضعی از موقوفه‌خواری در موقوفات غیرمنقول انجام شد. تحلیل حقوقی ـ جرم‌شناختی نشان داد پیشگیری از این پدیده، بیش از آنکه صرفاً به تشدید واکنش کیفری پس از وقوع تعرض وابسته باشد، نیازمند مداخله در فرصت‌ها و شرایطی است که ارتکاب رفتار متعرضانه را تسهیل می‌کنند. بر همین اساس، سه محور افزایش تلاش و دشوارسازی ارتکاب، افزایش ریسک شناسایی و کاهش پاداش جرم به عنوان چارچوب عملیاتی پژوهش بررسی شدند.

در سطح نخست، حدنگاری و تثبیت وضعیت ثبتی و مکانی موقوفات غیرمنقول با کاهش ابهام دربارهٔ حدود و مشخصات ملک، ارتکاب برخی از اشکال تعرض را دشوارتر می‌کند. در سطح دوم، تکمیل اطلاعات موقوفات، تقویت نظارت قانونی سازمان اوقاف و متولیان، بازرسی‌های میدانی و بهره‌گیری از فناوری‌های پایش قابلیت مشاهده و کشف تعرضات را افزایش می‌دهد. در سطح سوم نیز، پاسخ حقوقی و کیفری متناسب، جلوگیری از تثبیت منافع ناشی از تصرف یا بهره‌برداری غیرمجاز، شفافیت عملکرد متولیان و تقویت سازوکارهای مشارکت عمومی می‌تواند در کاهش منافع مورد انتظار از تعرض مؤثر باشد.

مهم‌ترین ارزش‌افزودهٔ پژوهش تحلیل کارکرد پیشگیرانهٔ ابزارهای موجود در پرتو چارچوب پیشگیری وضعی و پیونددادن آنها با فرصت‌های متفاوت تعرض به موقوفات غیرمنقول است. بر این اساس، ابزارهای ثبتی، نظارتی، فناورانه و حقوقی، نه به عنوان سازوکارهای جدید، بلکه از نظر کارکرد آنها در دشوارسازی ارتکاب، افزایش ریسک شناسایی و کاهش پاداش جرم تحلیل شده‌اند. بر این اساس، کاداستر نه مانعی مطلق در برابر موقوفه‌خواری، بلکه زیرساختی برای کاهش ابهام و افزایش دشواری برخی از اشکال تعرض است؛ نظارت و پایش نیز مکمل این زیرساخت برای افزایش احتمال کشف هستند و پاسخ‌های حقوقی، کیفری و مدیریتی می‌توانند از تثبیت منافع حاصل از تعرض جلوگیری کنند.

با این حال، پژوهش حاضر ماهیتی اسنادی و توصیفی ـ تحلیلی دارد و میزان اثربخشی واقعی تدابیر پیشنهادی بر نرخ وقوع یا کشف موقوفه‌خواری به صورت تجربی سنجیده نشده است. همچنین، به دلیل تمرکز بر موقوفات غیرمنقول، یافته‌های پژوهش به موقوفات منقول قابل تعمیم مستقیم نیست. از این رو، انجام مطالعات میدانی و مقایسه‌ای دربارهٔ میزان اثربخشی تدابیر پیشگیرانه و بررسی عوامل مؤثر بر آسیب‌پذیری موقوفات غیرمنقول، از مهم‌ترین پیشنهادهای پژوهشی آینده است.

مقاله حامی مالی ندارد.

مقاله تعارض منافع ندارد.

در تهیه این مقاله، از هوش مصنوعی Deepseek جهت ترجمه و بهبود نگارش و بازنویسی بخش مقدمه استفاده گردید. نویسندگان محتوای تولیدشده را بازبینی و ویرایش کرده و مسئولیت کامل محتوای نهایی مقاله را برعهده دارند.

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149926.1213

۶- منابع فارسی

تیموری، م.، و نوری، ز. (۱۴۰۳). وقف جلوه‌ای از سیاست جنایی مشارکتی در راستای عدالت کیفری. *نشریهٔ وقف میراث جاودان*، ۳۱، ۲۳-۴۰. https://www.mvmj.ir/article_214727.html

جزایری، س.ع.، محمدی، م.، و جزایری، س.ط. (۱۴۰۰). بررسی و تأثیر اجرای کاداستر و توسعهٔ آن بر انواع مالکیت‌ها با تأکید بر امنیت قضایی. *فصلنامهٔ مطالعات حقوقی*، ۶، ۴۷۷-۴۹۳. https://pantajournals.ir/uploads/pdf/20223291209422.pdf

جوکار، ع. (۱۳۹۷). *عوامل و راهکارهای پیشگیری از موقوفه‌خواری در استان فارس* [پایان‌نامهٔ کارشناسی‌ارشد]. دانشگاه آزاد اسلامی واحد نورآباد. https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/9ed7dd88fd13c8cdbf2848a7e6333a66

حسن‌زاده، م.، نجفی‌توانا، ع.، و شامبیاتی، ه. (۱۴۰۲). نقش کاداستر در پیشگیری از جرایم علیه انفال (با محوریت اراضی ملی و منابع طبیعی). *فصلنامهٔ تعالی حقوق*، ۱۴(۳)، ۷۹-۱۰۶. https://www.ensani.ir/fa/article/566135

خردمندی، س.، و محمدی، ش. (۱۴۰۲). واکاوی خلأهای حقوقی کاداستر کشور با تأکید بر قانون جامع حدنگار. *پژوهش‌های حقوقی*، ۲(۱)، ۵۵-۷۵. https://doi.org/10.22106/rlr.2023.540279.1034

زرکمی، ف. (۱۳۹۹). *پدیدهٔ موقوفه‌خواری و راهکارهای پیشگیری از آن* [پایان‌نامهٔ کارشناسی‌ارشد]. دانشگاه علوم اسلامی رضوی. https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/deb92e5254ac5b6496bc1c8e9effc545

سیدحسینی، س.م.، ابراهیمی‌سالاری، ت.، و مظلوم‌خراسانی، آ. (۱۳۹۲). بهبود روش‌های مدیریت در سازمان اوقاف و اثر آن بر افزایش بهره‌وری در حوزهٔ وقف. *مدیریت اسلامی*، ۲۱(۱)، ۱۰۵-۱۲۵. https://im.ihu.ac.ir/article_201771.html

شریفی، ع.، و قاسمی سعادت آبادی، م. (۱۳۹۴). بقاع متبرکه به مثابهٔ قطب‌های فرهنگی. *مجموعه مقالات برگزیدهٔ کنگرهٔ ملی حضرت محمد هلال ابن علی علیه‌السلام*. دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم قم، کنگرهٔ ملی حضرت محمد هلال ابن علی علیه‌السلام. https://civilica.com/doc/966600

صداقتی، ک.، و جلالی، م. (۱۳۹۵). نظارت حکومت بر موقوفات: تأملی بر چالش‌های اخذ حق‌النظاره از موقوفات توسط سازمان اوقاف. *پژوهش حقوق عمومی*، ۱۸، ۱۹۹-۲۱۶. https://qjpl.atu.ac.ir/article_7182.html

صفاری، ع. (۱۳۸۰). مبانی نظری پیشگیری از وقوع جرم. *مجلهٔ تحقیقات حقوقی*، ۴، ۲۶۷-۳۲۱. https://lawresearchmagazine.sbu.ac.ir/article_56568.html

صلواتیان، م. ص. (۱۳۹۷). *بررسی جرم موقوفه‌خواری - مطالعهٔ موردی استان مرکزی* [پایان‌نامهٔ کارشناسی‌ارشد]. دانشگاه آزاد اسلامی قم.

ماهرویی، ا. (۱۴۰۲). *نهادینه‌سازی وقف در پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی*. تهران: شرکت چاپ و انتشارات.

مرتضوی، س.ا.، فروتن، م.، و ایروانیان، ا. (۱۴۰۴). خوانش جرم‌شناختی از «قانون شفافیت قوای سه‌گانه و دستگاه‌های اجرایی». *پژوهش‌های جرم‌شناسی کاربردی*، ۳(۸)، ۱۰۷-۱۲۳. https://www.qacr.ir/article_730043.html

مرندی، ا. (۱۴۰۱). سیاست جنایی مشارکتی در احیای حقوق عامه با بهره از ظرفیت سازمان‌های مردم‌نهاد. *فصلنامهٔ دیدگاه‌های حقوق قضایی*، ۲۶، ۲۲۷-۲۵۸. https://jlviews.ujsas.ac.ir/article_703700.html

مظاهری‌نیا، م. (۱۳۹۹). وقف و کارکرد آن در توسعهٔ اجتماعی. *اولین همایش ملی چالش‌ها و راهکارهای توسعهٔ بقاع متبرکه*

به قطب فرهنگی. https://civilica.com/doc/1208917/

ملایی‌پور قرجه داغی، ج. (۱۳۸۴). *وقف سرمایه‌ای ماندگار*. تهران: مرکز پژوهش‌های اسلامی صداوسیما.

مهرابی کوشکی، ع. (۱۴۰۳). نقش و کارکردهای اجتماعی وقف در الگوی تمدن نوین اسلامی. *مجلهٔ وقف میراث جاوید*، ۳۲، ۱۰۵-۱۲۳. https://www.mvmj.ir/article_236377.html

میراحمدی، م. (۱۴۰۲). وقف و حکمرانی مردمی. *مطالعات وقف و امور خیریه*، ۱(۱)، ۶-۴۹. https://doi.org/10.22108/ecs.2022.135140.1019

نجفی ابرند آبادی، ع. ح. (۱۳۷۸). پیشگیری از بزهکاری و پلیس محلی. *مجلهٔ تحقیقات حقوقی*، ۲، ۱۲۹-۱۴۹. https://lawresearchmagazine.sbu.ac.ir/article_56889.html

References

Bouffard, J. A., & Wolf, K. (2017). Rational choice theory: A crime-related perspective. In G. Ritzer (Ed.), *The Blackwell encyclopedia of sociology*. Wiley.

Clarke, R. V. (2017). The theory and practice of situational crime prevention. In *Oxford Research Encyclopedia of Criminology*. Oxford University Press.

Cornish, D. B., & Clarke, R. V. (1987). Understanding crime displacement: An application of rational choice theory. *Criminology*, *25*(4), 933–948. https://doi.org/10.1111/J.1745-9125.1987.TB00826.X

Felson, M., & Clarke, R. V. (1998). *Opportunity Makes the Thief: Practical Theory for Crime Prevention* (Police Research Series Paper 98). London: Home Office. https://popcenter.asu.edu/sites/g/files/litvpz3631/files/opportunity_makes_the_thief.pdf

Ghazali, N. A., Sipan, I., Mohammad, M. T. S. H., & Ab Aziz, M. A. (2021). New framework for the management of waqf land registration system in Malaysia. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, *14*(3), 625–640. https://doi.org/10.1108/IMEFM-04-2019-0172

Hasanzadeh, M., Najafi Tavana, A., & Shambayati, H. (2023). The role of cadastre in preventing crimes against anfal (with emphasis on national lands and natural resources). *Journal of Legal Excellence*, *14*(3), 79–106. https://www.ensani.ir/fa/article/566135 [In Persian]

Jazayeri, S. A., Mohammadi, M., & Jazayeri, S. T. (2022). Study and impact of cadastre implementation and its development on various types of ownership with emphasis on judicial security. *Legal Studies Quarterly*, *6*, 173–195. https://pantajournals.ir/uploads/pdf/20223291209422.pdf [In Persian]

Jowkar, A. (2018). *Factors and strategies for preventing waqf misappropriation in Fars province* [Master's thesis]. Islamic Azad University, Nourabad Branch. https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/9ed7dd88fd13c8cdbf2848a7e6333a66 [In Persian]

Kheradmandi, S., & Mohammadi, Sh. (2023). An analysis of the legal gaps of the country's cadastre with emphasis on the comprehensive cadastre law. *Legal Research*, *2*(1), 55–75. https://doi.org/10.22106/rlr.2023.540279.1034 [In Persian]

Lynch, J. P. (2011). Implications of opportunity theory for combating terrorism. In B. Forst, J. R. Greene, & J. P. Lynch (Eds.), *Criminologists on terrorism and homeland security* (pp. 151–...). Cambridge University Press.

Mahrouei, A. (2023). *Institutionalization of waqf in the prevention of social harms*. Tehran: Printing and Publishing Company. [In Persian]

Malaeipour Qarajeh Daghi, J. (2005). *Waqf: An enduring capital*. Tehran: Islamic Research Center of IRIB. [In Persian]

Marandi, A. (2022). Participatory criminal policy in reviving public rights by utilizing the capacity of non-governmental organizations. *Quarterly of Judicial Legal Perspectives*, *26*, 227–258. https://jlviews.ujsas.ac.ir/article_703700.html [In Persian]

Mazaherinia, M. (2020). Waqf and its function in social development. In *The First National*

Conference on Challenges and Strategies for Developing Holy Shrines into Cultural Poles. https://civilica.com/doc/1208917 [In Persian]

Mehrabi Koushki, A. (2024). The role and social functions of waqf in the model of new Islamic civilization. *Waqf: Eternal Heritage Journal*, *32*, 105–123. https://www.mvmj.ir/article_236377.html [In Persian]

Mir Ahmadi, M. (2023). Waqf and popular governance. *Waqf and Charity Studies*, *1*(1), 6–49. https://doi.org/10.22108/ecs.2022.135140.1019 [In Persian]

Mortazavi, S. A., Foroutan, M., & Iravanian, A. (2025). A criminological reading of the "law on transparency of the three branches of government and executive bodies". *Applied Criminology Research*, *3*(8), 107–123. https://www.qacr.ir/article_730043.html [In Persian]

Najafi Abrandabadi, A. H. (1999). Crime prevention and local police. *Journal of Legal Research*, *2*, 129–149. https://lawresearchmagazine.sbu.ac.ir/article_56889.html [In Persian]

Osman, R., Ramli, N. A., & Mohd Nor, M. Z. (2018). Waqf land administration and registration: Legal analysis. *The Journal of Social Sciences Research*, *6*, 1194–1201. https://doi.org/10.32861/jssr.spi6.1194.1201

Saffari, A. (2001). Theoretical foundations of crime prevention. *Journal of Legal Research*, *4*, 267–321. https://lawresearchmagazine.sbu.ac.ir/article_56568.html [In Persian]

Salavatian, M. S. (2018). *Examining the crime of waqf misappropriation: a case study of Markazi province* [Master's thesis]. Islamic Azad University, Qom Branch. [In Persian]

Sedaghati, K., & Jalali, M. (2016). Government supervision over waqf properties: a reflection on the challenges of collecting supervision fees (haqq al-nizārah) from waqf properties by the endowments organization. *Public Law Research*, *18*, 199–216. https://qjpl.atu.ac.ir/article_7182.html [In Persian]

Seyed Hosseini, S. M., Ebrahimi Salari, T., & Mazloum Khorasani, A. (2013). Improving management methods in the endowments organization and its effect on increasing productivity in the field of waqf. *Islamic Management*, *21*(1), 105–126. https://im.ihu.ac.ir/article_201771.html [In Persian]

Sharifi, A., & Ghasemi Saadatabadi, M. (2015). Holy shrines as cultural poles. In *Collection of Selected Papers of the National Congress of Hazrat Muhammad Hilal ibn Ali* (PBUH). University of Quranic Sciences and Education, Qom. https://civilica.com/doc/966600 [In Persian]

Sherman, L. W., & Eck, J. E. (2002). Policing for crime prevention. In L. W. Sherman, D. P. Farrington, B. C. Welsh, & D. L. MacKenzie (Eds.), *Evidence-Based Crime Prevention* (pp. 295-329). New York: Routledge. https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=2974678

Steudler, D. (2024). Swiss cadastral system – strong involvement of private sector. *Kart og Plan*, *117*(2), 199-205. https://doi.org/10.18261/kp.117.2.4

Teymouri, M., & Nouri, Z. (2023). Waqf as a manifestation of participatory criminal policy in pursuit of criminal justice. *Waqf: Eternal Heritage Journal*, *31*, 23–40. https://www.mvmj.ir/article_214727.html [In Persian]

Zarkami, F. (2020). *The phenomenon of waqf misappropriation and strategies for its prevention* [Master's thesis]. Razavi University of Islamic Sciences. https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/deb92e5254ac5b6496bc1c8e9effc545 [In Persian]

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.149926.1213